

ד"ר בעז שפיגל

מדוע נענע מלאך המוות את האילנות בפטירת דוד המלך?

פטירת דוד מתוארת במקרא באופן קצר ותמציתי. במלכים (א', ב', י') נאמר: "וישכב דוד עם אבותיו", ובדב"י (א', כ"ט, כח) נאמר: "וימת בשיבה טובה שבע ימים עשר וכבוד". ממקורות אלו¹ מתקבל הרושם שדוד נפטר במיטתו, וכפי שנוסח הדבר בקהלת רבה (ז', א): "דוד שמת על מטתו כתיב בו שכיבה". אבל, בתלמוד הבבלי נשתמרה לנו מסורת יחידאית² ושונה לאופן פטירתו של דוד, לפיה הוא נפטר מחוץ לביתו, כאשר "היה סליק בדרגא". ברצונו לדון כאן בקושי אחד שמתעורר על מסורת זו, ולהעלות כמה הצעות ליישוב. הצעות אלו נוגעות כולן לדרכי ההנהגה השמימית, ומתוכן יומחש את אשר אמרו רבותינו בספרי (דברים, פיסקא מט): "רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם, למוד הגדה"³.

א. המסורת התלמודית על פטירת דוד והקושי שהיא מעוררת

- בתלמוד הבבלי (שבת ל, ע"א), מסופר על דוד ששאל את הקב"ה "ואדעה מה חדל אני", ותשובת ה' הייתה: "בשבת תמות"⁴. בהמשך (שם ל, ע"ב) מספר 1. יחד עם התיאורים האחרים על ימיו האחרונים של דוד, בתחילת מלכים א', ובסוף דברי הימים א'.
2. נוסח התלמוד הבבלי (יובא להלן) נמצא במלואו בקהלת רבה (ה, י). אבל, מדובר בהעתקה מאוחרת מן הבבלי אל קהלת רבה, וכפי שכבר ציין הירשמן, שהסיפור על פטירת דוד חסר בכל כתבי היד של קהלת רבה. ראה: מ' הירשמן, 'מדרכי קהלת רבה', עבודת דוקטור, ניו-יורק, 1982, ח"א, מבוא, עמ' 58 ואילך.
3. וכן לימדנו רבותינו הראשונים ביחס למעשים המובאים בתלמוד ובמדרשים (שאירעו בעולם): "והוצרכו להביאם ללמוד מהם תועלת, והתועלת אפשר שתהיה בדינים או בדיעות או באמונות". ראה: ר"א בן הרמב"ם, מאמר על אודות דרשות חז"ל, נדפס בהקדמה לעין יעקב, דפי וילנה.
4. למסורת זו יש מקבילה ברות רבה ג', ג, ע"ש, ושם באה התוספת: "וימת בעצרת שחל להיות בשבת". קביעה זו מתבססת על מסורת נוספת (ירושלמי ביצה, פ"ב, ה"ד) כי "דוד מת בעצרת".

התלמוד על הנהגתו של דוד בכל שבת, ובמיוחד מרחיב על השבת בה נפטר דוד ועל אשר אירע בה, הנה לשונו⁵:

"כל יומא דשבתא הוה יתיב וגריס כולי יומא⁶, ההוא יומא דבעי למינח מגירסא. אמר: מאי אעביד ליה? הוה ליה בוסתנא אחורי ביתיה, אתא מלאך המות סליק ובחיש באילני⁷, נפק למיחוי. הוה סליק בדרגא⁸, איפחית דרגא מתותיה, אישתק ונח נפשיה".

מן המסופר בתלמוד עולה כי כאשר הגיע מלאך המות אל דוד, עמד מולו קושי אחד בביצוע משימתו, והוא שדוד לא חדל מללמוד - "דלא פסיק פומיה מגירסיה". מצב זה אילץ את מלאך המוות לעשות מעשה שיפסיק את דוד מללמוד, וכלשון הגמ': "אמר: מאי אעביד ליה". אבל, המלאך לא בחר בפעולה אחת להשגת יעדו זה אלא נקט בשתי פעולות: בתחילה, נענע את האילנות, והדבר גרם לדוד לצאת החוצה⁹. ובהמשך, כאשר יצא דוד, והיה עולה ב"דרגא", אז הפיל המלאך את ה"דרגא" מתחתיו. פעולה זו האחרונה היא שהפסיקה את לימודו של דוד, והיא שאיפשרה למלאך המוות להמיתו.

5. ציטוט זה הוא מדפוס ונציה. נוסח זה נמצא בחלק ניכר מכתבי היד, והוא הרווח בדפוס התלמוד. (אמנם, בכתב יד אוקספורד 366 ובקטע גניזה יש שינויי נוסח מהותיים, עליהם נעמוד אי"ה במקום אחר). ההפניות לכתבי יד, בהערות 5-8, הן לפי הנמצא באוצר חילופי הנוסחאות לבבלי, המסודרים במכון התלמוד הישראלי השלם של יד הרב הרצוג בירושלים ת"י, ותודתי נתונה למכון זה ולאנשיו.

6. בגליון כתי"י מינכן נוסף כאן: "אמאי קעביד הכי דלא לישלוט ביה מלאך המות". וכעיי"ז בכת"י מונטיפיורי 88. וכ"ה ברש"י שם, וראה להלן הערה 71.

7. בקטע גניזה ב' נוסף כאן: "שמע דוד קל אוושא אמ' איזיל ואיחזי האי אוושא". וכעיי"ז בגליון כתי"י מינכן ובכת"י מונטיפיורי. וראה להלן הערות 109, 124, על משמעות הנוסח זה. 8. המילה "דרגא" מופיעה בסיפורנו פעמיים. בפעם הראשונה ("הוה סליק בדרגא") משמעותה סולם או גרם מדריגות, ובפעם השנייה ("איפחית דרגא מתותיה") אפשר שמשמעותה זהה (וכלומר, נפל הסולם, או נפלו המדריגות), או שכאן המשמעות קצת שונה, והכוונה רק לשלב בודד (בסולם) שנשבר, או למדריגה אחת (בגרם המדריגות) שנפלה. גינצבורג, בהביאו את סיפורנו, תירגם בפעם הראשונה: *stairway*, *Jews, Vol. IV, Philadelphia, 1913, p. 114*. ראה: ח"י ביאליק וי"ח רבניצקי, ספר האגדה, ת"א, תשל"ג, סי' כה, אות כא, דף צב, ע"א. מנגד, בכת"י פרמא 3010, אחר תיבת בדרגא נוסף: "פ"י בסולם". (וכך פירש רש"י, גיטין נט, ע"א, ד"ה אדרגא - סולם של עליית בית המדרש). וראה גם: *M. Sokoloff, A Dictionary of Jewish Palestinian Aramic, Ramat-Gan, 1992, p. 155*.

9. *ladder*. בשל האפשרויות השונות בהבנת המונח 'דרגא', בחרנו להלן להשתמש במונח הארמי עצמו. וראה להלן סוף סעי' ג, שם יש חשיבות לכך שמדובר דווקא בסולם עץ. אין לפרש שעליית דוד על הדרגא הייתה בתוך ביתו. שכן, בהמשך מסופר: "שלח שלמה המקבילה שברות רבה ג', ג".

מתבקשת איפוא השאלה הבאה: מפני מה נקט מלאך המוות בשתי פעולות? הרי כל מה שרצה הוא להפסיק את דוד מלימודו, וכלום לא יכול היה להפסיקו מלימודו, באמצעים שונים, בשעה שהיה בתוך הבית?¹⁰
שאלה זו, שאנו מעוררים על המסורת שלפנינו, מקבלת משנה תוקף משתי מסורות אגדה נוספות שיש בבבלי¹¹, שגם בהן מופיע עניין ההשתקה מתורה או מתפילה על מנת להמית אדם, אלא שבהן נעשתה פעולה אחת בלבד על מנת להשתיק! הנה המקורות:

- 1) במועד קטן כח, ע"א (וכ"ה במכות י, ע"א), בתוככי מקבץ סיפורים על מלאך המוות מסופר גם על פטירת רב חסדא, בזה הלשון:
"רב חסדא לא הוה יכיל ליה, דלא הוה שתיק פומיה מגירסא. סליק יתיב בארזא דבי רב¹², פקע ארזא ושתק ויכיל ליה".
גם באירוע זה ניצב מלאך המוות בפני חכם הלומד כל העת, אשר מקשה עליו את משימתו. אבל כאן נקט המלאך בפעולה אחת, והיא יצירת רעש בתוך בית המדרש. רעש זה הסיח לרגע את דעתו של רב חסדא מן הלימוד, אפשר אף הפחידו, ואז נטל מלאך המוות את נשמתו.
- 2) בכתובות קד, ע"א, מסופר על היום בו נפטר רבי יהודה הנשיא, ומסופר

10. ר"א גוטמכר מגרידץ, בהגהותיו לשי"ס, שבת שם, כתב: "ובחיש באילני - כן דרכו להבעית ע"י אילו, ב"מ פ"ו במיתת רבה, מו"ק כ"ח ב"ר"ח. אבל, גם במיתת רבה (להלן הערה 16), וגם במיתת רב חסדא (להלן בפנים), בפעולה זו לבדה השתיקם המלאך מלימוד התורה והמיתם, ואילו אצל דוד לא הועילה פעולה זו, ועל כך שאלתנו, לשם מה, מלכתחילה, נענע את האילנות? (לאפשרות שטעה מלאך המוות בהערכתו את תגובת דוד, ראה להלן הערה 18).
11. יש לציין כי בירושלמי מו"ק, פ"ג, ה"ה, מסופר על פטירת אחד מתלמידי רב חסדא ועל פטירת אחד מתלמידי בר פדיה, וגם שם נעשה שימוש באמצעי אחד בלבד, כדי להפסיק את התלמיד מלימודו ולהביא לפטירתו. כך מסופר שם: "חד תלמיד מן דרב חסדא איבאש, שלח ליה תרין תלמידין דיתנון עימיה, איתעביד קומיהון כמין חיוי ואפסקון ודמך. חד תלמיד מן דבר פדיה איבאש, שלח ליה תרין תלמידין דיתנון עימיה, איתעביד קומיהון כמין כוכבא ואפסקון ודמך". ר"ח פאלאג"י בספרו "לחיים בירושלם", ירושלים, תש"ס, עמ' קכח, מו"ק שם, עמד על היחס בין סיפורי הירושלמי הללו לסיפור פטירת דוד, והקשה: "צריך לדעת מאי שנא דלדוד עשה בלבול באילנות כדי לבטלו מדברי תורה, ואילו בהנהו תרי תלמידי נדמה כנחש וככוכבא". אבל, הוא לא התייחס לקושי הבולט יותר, מפני מה אצל דוד נקט המלאך בשתי פעולות, לעומת אותם תלמידים שאצלם נקט בפעולה אחת בלבד.
12. ארזא דבי רב הוא העמוד שבית המדרש נשען עליו, ראה: רש"י, ב"מ כ ע"ב, ד"ה פקע ארזא דבי רב. וראה גם: שי קרויס, קדמוניות התלמוד, כרך א, ח"ב, ברלין-וינה, תרפ"ד, עמ' 307, שהיו רגילים לסמוך את התקרה בעמודי עץ, והללו היו עלולים לפקוע מחמת לחץ התקרה. וראה להלן הערה 88.

גם על האופן בו נסתבבה פטירתו ע"י אמתו:

"ההוא יומא דנח נפשיה דרבי, גזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי, ואמרי: כל מאן דאמר נח נפשיה דרבי, ידקר בחרב. סליקא אמתיה דרבי לאיגרא, אמרה: עליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשין את רבי, יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים. כיון דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא, וחלץ תפילין ומנח להו וקמצטער, אמרה: יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים. ולא הוו שתקי רבנן מלמיבעי רחמי, שקלה כוזא¹³ שדייא מאיגרא [לארעא]¹⁴, אישתיקו מרחמי ונח נפשיה דרבי".

כאן ניצבת אמתיה דרבי בפני חכמים שלא חדלים מלהתפלל, והיא יודעת שכל עוד הם מתפללים לא ימות רבי¹⁵. בראותה את סבלו המרובה של רבי וברצותה בפטירתו, היא עושה מעשה להפסיק את החכמים מתפילתם, והיא נוקטת בפעולה אחת: היא משליכה כד מן הגג לארץ. קול הרעש הפתאומי שנוצר הפסיק את תפילת החכמים, ואז נפטר רבי.

הנה כי כן, בשתי המסורות הללו¹⁶, כאשר נדרשה השתקה מתורה או מתפילה של ת"ח, היא נתבצעה ע"י פעולה אחת - השמעת קול המסיח את הדעת, ואולי אף מעורר תחושה רגעית של פחד. יש איפוא בהחלט מקום להנחה, כי בפעולה אחת, מעין אלו שזכרו כאן, יכול היה מלאך המוות גם להפסיק את דוד מלימודו בתוך הבית, ובזאת מחריפה השאלה, על מה ולמה לא עשה כן?¹⁷

13. כוזא היינו כד. ואמנם, בכתב יד מינכן 95, רומי 113, לניגרד-פירקוביץ, פרמא 3010, פאריס 307, הנוסח הוא: "שקלא מנא ושדיא" (עם הבדלים קלים בפעלים), ובכת"י רומי 130: "שקלא לאיגרא ושדיא מידי". על כל הנ"ל, ראה: דק"ס השלם, כתובות, ירושלים, תשל"ז, ח"ב, עמ' תנא. ומכל מקום, יהיה החפץ שהשליכה אשר יהיה, העניין אחד, שרצתה להשמיע קול פתאומי שיפסיק את החכמים מתפילתם.

14. מילה זו "לארעא" חסרה בדפוס ונציה. אבל, היא נמצאת ברוב כתבי היד, ראה: דק"ס השלם שם.

15. מענין לציין כי בדורות האחרונים גם חוקרי מוות קליני עמדו על מעלה זו של התפילה, בעקבות שיחות עם חווי מוות זה. ראה: ר' מודי, החיים שאחרי החיים (מתורגם מאנגלית), בן-שמן, 2002, עמ' 64.

16. ישנם בבבלי עוד שתי מסורות פטירה של חכמים, שגם בהן נעשתה פעולה אחת כדי להפסיקם מלימודם ולהמיתם, ראה: כתובות סב ע"ב (המסופר על רב רחומי); ב"מ פו ע"א (המסופר על רבה בר נחמני). אבל, במסופר על רב רחומי לא נאמר מפורשות שהיה צורך להפסיק אותו מלימודו, ובמסופר על רבה הועילה הפעולה האחת הודות לשיטת הפעולה מצידו של רבה, ובזאת שונות מסורות אלו מן המובא בפנים. ומכל מקום, גם המסורות הללו מצטרפות לעיקרון הפעולה האחת: שראינו בסיפורים על פטירת רבי ורב חסדא, באופן שהיוצא דופן היחיד הוא סיפור הפטירה של דוד.

17. לאור שלל סיפורי הפטירה שהובאו כאן, על דוד ורב חסדא, על רב רחומי ורבה (בהערה הקודמת), ועל תלמידי רב חסדא ובר פדיא (לעיל הערה 11), מן הראוי להשלים את התמונה עם דברים שכתב רבינו בחיי בספרו כד הקמח, ערך תורה, א (כתבי רבינו בחיי, מהד' רח"ד

קושי זה שהעלנו מוביל אותנו אל המסקנה¹⁸, שפעולת נענוע האילנות, מיסודה, לא נועדה להפסיק את דוד מלימודו¹⁹, אלא נעשתה משיקולים אחרים²⁰. להלן נציע כמה שיקולים שכאלו, הקשורים לאופני ההנהגה השמימית עם האדם בכלל ועם גדולי עולם, כדוד ושכמותו, בפרט, ואשר נוגעים גם לדרכי עבודת ה' ועסק התורה. הצעותינו כולן, כפי שיראה, מתבססות על מקורות תלמודיים ומדרשיים ועל משנתם ההגותית של חכמינו לאורך הדורות²¹.

שעוועל, ירושלים, תשי"ל, עמ' תכה): "זה שעוסק בתורה אי אפשר לו שימות מתוך עסקו, ומפני זה יבאו סבות מבעל הסבות יתעלה לכל צדיק וצדיק שבדורות, שיהיו פוסקין מלימודם כדי שישלוט בהם הכח הממית ולא תתבטל גזירת הגזר ביה... ואם נפשך לומר: מצינו כמה נביאים וצדיקים שמתו, ולא מצינו להם סבות שיפסיקו מלימודם ומתו, אין ספק כי תשתכח מהם תורתם רגע, ובאותו רגע שולט בהם הכח הממית". אכן, על עניין זה אנו תמהים, מאחר שכל אותם חכמים וצדיקים, שסיפורי פטירתם נזכרו כאן, באו להם "סבות מבעל הסבות..." שיהיו פוסקין מלימודם, מפני מה אצל כולם נסתבבה פטירתם ביסיבה אחת, ודווקא אצל דוד הוצרכו בשמים ליותר מיסיבה אחת על מנת להפסיקו מלימודו?!

18. לכאורה, ניתן היה ליישב את שאלתנו ולומר, שמלאך המוות סבר שיצליח להפסיק את דוד מלימודו בנענוע האילנות בלבד, ומשראה שלא עלה הדבר בידו, נקט בפעולה נוספת, היא הפלת הדרגא. אבל, קשה לקבל הסבר זה, ומשתי סיבות. האחת, בזאת עשינו את מלאך המוות טועה בשיקול הדעת ובהערכת התגובה האנושית (ובכל שאר מסורות הפטירה, שהובאו בפנים ובהערות, לא מצאנו טעות שכזאת). ועוד שנית, וזו היא שקשה יותר, כבר לימדנו הראשונים, כי מעשי המלאכים אינם אלא עפ"י ה'. כך למשל, כתב ר"א מגרמזא (בעל הרוקח), בחיבורו סודי רזיא, הלכות מלאכים (מהדי ר"ש קורח, ב"ב, תשנ"ט, עמ' יד): "והקב"ה גזר הכל, ואחר גזר שולח מלאך לעסוק בדבר". ושם, עמ' כה: "המלאך מלא דעתנות וצד האדם כפי הגזרה". ועוד שם, עמ' כט: "וכל מלאך עושה רצון הבורא, כי יודע רצונו ועושה כמו שנחתך". וא"כ, זו אינה צריכה להאמר, שהקב"ה בודאי ידע שלא יועיל נענוע האילנות להפסיק את דוד, ולשם מה איפוא הורה לעשותו?

ואמנם, לעיתים יש למלאכים בחירה ואף יכולת לטעות, וכפי שכתב הרמח"ל, בחיבורו דעת תבונות, ח"ב, (נדפס בספר גנזי רמח"ל), ב"ב, תשמ"ד, עמ' מא: "יש דברים שנגזרים עליהם בכל פרטיהם, והם פועלים אותם בהכרח, ויש שנותנים להם בלא גזירה כל כך פרטית, ויוכלו לטעות בהם". אבל, מי שלא מגלה להם את כל פרטי השליחות הוא הקב"ה עצמו. וא"כ, גם אם נאמר שכזה היה המקרה בפטירת דוד, עדיין הקושיה במקומה, שהרי ידע הקב"ה את כל אשר יארע, ומפני מה העלים מידע ממלאך המוות, וגרם בכך שתעשה על ידו פעולת נענוע האילנות, שלכאורה, לא תרמה דבר? ועל עניין הבחירה במלאכים ופשרה, ראה לאחרונה: ר"ח פרידלנדר, שפתי חיים, אמונה ובחירה, ח"ב, ב"ב, תשי"ס, עמ' קמב-קנז).

19. יתכן שזו גם דעת רש"י, שכתב: "סליק ובחיש באילני - מנענע המלאך באילנות להשמיע קול תימה". נראה מלשונו, שלא הייתה כוונת המלאך להבעיתו בקול זה (כפירוש שהובא לעיל הערה 10), אלא רק לעורר את סקרנותו של דוד, ולגרום לו לצאת מן הבית.

20. ואף אם נועדה להפסיק את דוד מלימודו, היא נבעה מחוסר ברירה. ראה להלן סעי' ג, והערה 87.

21. ארבעת העניינים המרכזיים שיוצגו להלן (כל אחד בסעיף נפרד) הינם נושאים נכבדים, נרחבים ומסתעפים, והתייחסותנו אליהם כאן, בפנים ובהערות, איננה מתימרת למצותם.

ב. "המקום גורם"

גזר דין שמים על האדם בכלל ועל פטירתו בפרט, פעמים הרבה, מוגבל ומצומצם למקום מסוים, באופן שאם לא ימצא האדם באותו מקום לא יוכל גזר הדין לחול ולהתממש. דבר זה עולה מכמה וכמה מקורות בספרות התלמודית והמדרשית²², ואחד המפורסמים שבהם הוא בבלי סוכה נג, ע"א:

"אמר רבי יוחנן: רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה, לאתר דמיתבעי תמן מובילין יתיה. הנהו תרתי כושאי דהוו קיימי קמי שלמה, 'אליהורף ואחיה בני שישאי' (מלכ' א'; ד', ג), סופרים דשלמה הוו. יומא חד חזייה למלאך המות דהוה קא עציב. אמר ליה: אמאי עציבת? - אמר ליה: דקא בעו מינאי הני תרתי כושאי דיתבי הכא. מסדינהו לשעירים שדרינהו למחוזא דלזו. כי מוטו למחוזא דלזו שכיבו. למחר חזיא מלאך המות דהוה קבדח, אמר ליה: אמאי בדיחת? - אמר ליה: באתר דבעו מינאי תמן שדרינהו. מיד פתח שלמה ואמר: רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה, לאתר דמיתבעי תמן מובילין יתיה."

22. ראה למשל: (1) ברכות נא ע"א (ביחס לדברים שאמר מלאך המות לריב"ל): "ואי פגע מאי תקנתיה? - לינשוף מדוכתיה ארבע אמות", משמע ששינוי המקום, ולו רק ד' אמותיו של אדם, מציל מפגיעת מלאך המות. וכעין זה במגילה ג ע"א (לגבי "האי מאן דמבעית"): "מאי תקנתיה? ליקרי קריאת שמע. ואי קאים במקום הטנופת - לינשוף מדוכתיה ארבע גרמידין". משמע שאם ישנה את מקומו, ולו רק את ד' אמותיו, תחלוף הסכנה. (2) ב"מ עה ע"ב (ביחס לאותם ש"יצועקים ואינן נענין"): "איכא דאמר: דביש ליה בהא מתא ולא אזיל למתא אחריתא". משמע שאם ישנה את מקום מגוריו ישתנו חייו. (3) ירושלמי שבת, פ"ו ה"ט, שאמר רבי יוחנן לאותו מוכר בשוק שאתרע מזלו: "שני אתרך, פעמים ששינוי השם גורם פעמים ששינוי המקום", (וכ"ה ברה"ש טז ע"ב, יוזכר להלן בפנים).

(4) ירושלמי כלאים, פ"ט ה"ג (ביחס למיתת אחאב): "רבי יונה בשם ר' חמא בר חנינה: ריגליי דבר נשא ערבתי למיקמתי כל הן דהוא מתבע כתיב (מל' א; כב, כ): 'ויאמר מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמות גלעד', וימות בתוך ביתו ולא תמן". שאלה זו של הירושלמי לא נענתה, וכך כתב בעל פני משה שם: "וימות בתוך ביתו - ומפני מה לא מת בביתו ולא שם, אלא שהיה צריך להיות שם, לפי שנגזר עליו שיפול במלחמה, ולקיים הנבואה (מל' א; כא, יט): 'במקום אשר לקחו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה'". נראה איפוא, שעל אחאב נגזר שימות דווקא במקום מסוים, ברמות גלעד, ואם לא היה מגיע לשם לא היה מת!

(5) בויקרא רבה, כו, ז (ביחס לדברים שנאמרו בין שאול לשמואל, כאשר הועלה שמואל באוב): "א"ל ואין מיערק אמר אין ערקת את משתזיב ואם את מקבל עליך מדת הדין מחר אתה ובניך עמיי". לאור האמור בירושלמי לגבי אחאב, נראה שגם לגבי שאול היה גזר הדין מוגבל למקום מסוים - הגלבע, ומשום כך אמר לו שמואל, שאם לא יגיע לאותו מקום לא ימות. מקורות נוספים מן הבבלי יובאו להלן בפנים, וראה גם להלן הערות 23, 25.

מבואר איפוא כי על שני הסופרים הללו של שלמה נגזר למות במקום מסוים²³, "מחוזא דלוז", ואלמלא היו מגיעים לשם ע"י השעירים, לא היה מלאך המוות יכול להמיתם!

לא בכדי אמרו חכמינו, כי אחד הדברים המקרעין גזר דינו של אדם הוא (רה"ש טז, ע"ב): "שינוי מקום"²⁴, לפי שאם האדם איננו במקום ששם נגזר שיתבצע דינו, לא יארע לו דבר. אכן, לרוב²⁵, אין אדם יודע מהו 'המקום' של גזר דינו, ולא מומלץ לו לשנותו. שכן, יתכן שדווקא שהייתו במקום מסוים היא הצלתו, ואילו הליכתו למקום אחר היא רעתו ואסונו, וכפי שנתברר לשלמה אחר פטירתם של סופרינו²⁶.

23. גם במסורת שבירושלמי כלאים, פ"ט ה"ג, השונה בתיאורה, עיקרון המקום קיים. כך מסופר שם: "אמר מלה ויהבון בחללא, אזל ונסבון מן תמן". ובפני משה שם: "אמר - שלמה. מלה - איזה שם ונתני בחלל באויר העולם, וחשב להצילם מידו, והלך מלאך המוות ולקחם משם, שכך נגזר עליהם שימותו באויר".

24. אמנם, ברה"ש שם, מובא כן משם יוש אומרים, ועולה לכאורה, שלדעה הקודמת, דעת ר' יצחק, אין משמעות לשינוי המקום. ואכן, כבר הבבלי, שם, שאל על כך: "ואידך"? וענה: "ההוא זכותא דארץ ישראל הוא דאחניא ליה". כלומר, אברהם שינה את מקומו וזכה להיפקד בבנים לא בשל שינוי מקום אלא בזכות עלייתו לא"י וישיבתו בה. משמע איפוא בפשטות שלפי ר"י שינוי מקום בעלמא לא מקרע גזר דין. אבל, לדעתנו, ניתן לפרש שגם לר"י מועיל שינוי מקום, אלא שלא ראה לנכון למנות גורם זה יחד עם שאר מקרעי גזר הדין, משום שאיננו גורם יעיל, לפי שאין אדם יודע מהו המקום של גזר הדין וממילא איננו יודע אם כדאי לו לשנות את מקומו, וכפי שנתבאר בפנים. לפי הבנתנו זו, תשובת הגמ': "ההוא זכותא דא"י הוא דאחניא ליה" ענינה להדגיש שדווקא אצל אברהם 'שינוי המקום' הביא עמו ברכה, לפי שזכות א"י הייתה כרוכה בו, אבל לא ניתן ללמוד מכך על כדאיות שבשינוי מקום בעלמא.

25. אבל לעיתים מידעים על כך משמים. כך למשל, בתענית כד ע"ב, מסופר על רבא, שהתפלל שירד גשם בתקופת תמוז ונענתה תפילתו, ונתגלה אליו אביו בחלום ואמר לו: "מי איכא דמיטרך קמי שמיא כולי האי? אמר ליה: שני דוכתיך", ומספרת הגמ': "שני דוכתיך, למחר אשכחיה דמרשם פורייה בסכיני". (גם מן הסיפור הזה עולה, שלעיתים עניני פורענות נגזרים דווקא למקום מסוים, וכאשר משנה האדם את מקומו, אין הפורענות פוגעת בו). וראה גם לעיל הערה 22, ביחס לשאול.

26. לדברינו עתה מיושבת יפה הקושיה שעוררו רבותינו האחרונים, מפני מה לא נזכר שינוי מקום בתפילת 'ונתנה תוקף' יחד עם שאר הדברים המקרעין גזר דינו של אדם. על קושיה זו ותירוצה, ראה מאמרו של אבי ומורי: י"ש שפיגל, 'בירור בדברי הפייטן "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה" ועל כפיפות הפייטנים להלכה', נטועים, ח (תשס"ב), עמ' 23-37.

אכן, על כל האמור שם ניתן להוסיף, כי שינוי מקום איננו גורם יעיל כתפילה, צדקה ותשובה, לפי שלרוב אין ביד האדם לדעת אם השינוי הוא לטובתו או לרעתו, ומשום כך לא ראו חכמים לנכון לשבצו בתפילת 'ונתנה תוקף' (וכדברינו לעיל הערה 24, לגבי רבי יצחק) ואמנם, כאשר רואה האדם שבמקום מסוים הוא בסכנה (כמגילה ג ע"א), או שבמקום מסוים הוא סובל זמן ממושך (כב"מ עה ע"ב), אז, ודווקא אז, המליצו חכמים לשנות מקום.

אמור מעתה, אפשר שעל דוד המלך נגזר למות דווקא מחוץ לביתו ולא בתוכו, ומשום כך, 'נאלץ' מלאך המוות לעשות מעשה שיוציא את דוד החוצה, וזו הסיבה שנענע את האילנות.

ואמנם, עדיין יש להבין מפני מה נגזר על דוד למות דווקא בחוץ, וגם לעניין זה יש בידינו כמה וכמה הצעות.²⁷

ראשית, יש לזכור כי כאשר נפטר אדם בבית, כל אשר נמצא עימו תחת אותה קורת גג נטמא בטומאת אוהל. לפיכך, אם היה דוד נפטר בתוך הבית, או אז, היה נגרם צער מסוים בשל טומאת אדם וכלים²⁸, וגם הייתה נוצרת טרחה לטהרם, ויש כלים, ככלי חרס, שאין להם טהרה כלל²⁹. מן המפורסמות הוא, שדין שמים הוא בדקדוק עצום, ואין סבל וצער, קטן אשר יהיה, אשר יארע לאדם ויגיענו אם איננו ראוי לכך בשקולי א-ל דעות. יתכן איפוא, שצער זה, הנגרם מחמת טומאת אוהל, לא הגיע לאנשי ביתו של דוד או לחלקם, ומשום כך גזרו בשמים שמיתת דוד תהיה בחוץ³⁰.

27. בספר חסידים (המיוחס לר"י החסיד), מהד' ר"ר מרגליות, סי' קסב, נאמר: "שמונין כל פסיעות האדם ונגזר על האדם כמה פסיעות יש לו ללכת". וכעין זה כתב ר"א ראטה, שומר אמונים, מאמר השגחה פרטית, פרק טו (מהד' ירושלים, תשנ"ח, ח"א, עמ' קכד): "ונגזר בשמים כמה צעדים יש לאדם לצעוד בימי חייו ובכל יום ממש". אפשר איפוא שנשאר לדוד עוד כמה פסיעות שנגזר עליו לפסוע בימי חייו, ומשום כך סובבו את מיתתו בחוץ, כדי שישלים את מנינם. רעיון זה דומה למסופר על חתן מסוים שנפלה הטבעת מידו, עת שעמד לקדש בה את כלתו, ואמר הגרי"ז, שכנראה נותרו עוד כמה שניות עד זמן החתונה שנגזר בשמים, ומשום כך סובבו את העיכוב הזה (להלן הערה 96). אף כאן אצל דוד, אפשר שנותרו עוד כמה פסיעות שנגזרו עליו, ומשום כך עיכבו משמים את מיתתו, עד אשר פסע חוץ לביתו, והשלים את המכסה הזו.

28. לכאורה, אין מקום להסבר זה, לפי הדעה שצדיקים אינם מטמאים במיתתם. ראה: תוספות, בבא מציעא קיד ע"ב, ד"ה מהו. ברם, כבר לימדנו רבים, כי מעלה זו תלויה באופן המיתה, והינה דווקא כאשר נפטרים במיתת נשיקה. ראה: זהר וישלח, דף קסח ע"א; רמב"ן, במדבר יט, ב; ר"מ ריקאנטי, חוקת, עה"פ הנוגע במת; כלי יקר, ויקרא כא, ב. וא"כ, מאחר שדוד נפטר ע"י מלאך המוות יש טומאה במיתתו.

זאת ועוד, גם לסבורים שדוד נפטר במיתת נשיקה (ראה להלן הערה 112), עדיין יש מקום להסברנו בפנים, לפי מה שכתב ר"מ טייטלבוים בחיבורו ישמח משה, ירושלים, תשל"ו, ח"ב, פרי שמיני, דף י סע"ג: "ודאי מעצם הדין ראוי להיות שצדיקים לא יטמאו... אך לא ניתנה לנו להתנהג בדין זה... אף אם נודע לנו שהוא צדיק", ע"ש. יש איפוא להסיק, לפי עמדתו זו, שאנשי ביתו של דוד היו נוהגים טומאה במיתתו.

29. ראה: שבת פד ע"א; רמב"ם, הלי מקואות, פ"א ה"ג.

30. וכבר מצאנו התחשבות שכזו אצל רבותינו התנאים, כמסופר בברכות כח ע"ב, על ריב"ז: "בשעת פטירתו אמר להם: פנו כלים מפני הטומאה". עניין זה אף עורר התפעלות אצל חכמי המוסר, היאך ברגעים האחרונים לחייו, עדיין היה ריב"ז מחשב מחשבות היאך להיטיב עם סביבתו. ראה למשל: Rabbi Paysach J. Krohn, Along the Maggid's Journey, Brooklyn, 1995, p.90.

זאת ועוד, יתכן שמיתת דוד מחוץ לבית, במקום גלוי, בשעה שהחמה זורחת מעל גופו³¹, יסודה עוד בדברי נתן הנביא, בעקבות חטאו של דוד בבת שבע ובאוריה (שמואל ב'; י"ב, י-יב): "ועתה לא תסור חרב מביתך עד עולם עקב כי בזתני ותקח את אשת אוריה החתי להיות לך לאשה; כה אמר ה' הנני מקים עליך רעה מביתך ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעיך ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת; כי אתה עשית בסתר ואני אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש". ואמנם, בשומעו דברים אלו, עשה דוד תשובה לאלתר ונתבשר (שם, יג): "גם ה' העביר חטאתך, לא תמות". אבל, לא נתבטלו כל עונשיו בשל תשובתו³². אפשר איפוא שגם בפטירתו, נתקיים משהו מנבואת הפורענות הזאת, והיינו שתתרחש "נגד השמש"!

ואם נגענו בחטאו של דוד בבת שבע ובאוריה, יש לשים לב לפרט אחד משותף שיש לחטא הזה ולפטירת דוד. לפי המסופר במקרא, שורש החטא היה בעליית דוד אל הגג, וככתוב (שם, י"א, ב): "ויהי לעת הערב ויקם דוד מעל משכבו ויתהלך על גג בית במלך וירא אשה רוחצת מעל הגג". ולפי המסופר לפנינו בבבלי, פטירתו של דוד התרחשה כאשר היה עולה בסולם, וכפי הנראה, גם לגגו³³, וזאת כדי לצפות על בוסתנו.

פרט משותף זה מקרבנו אל ההנחה, כי בצורת הפטירה של דוד, כמו רמזו מן השמים במידה כנגד מידה, שעל העלייה ההיא, היינו עוון בת שבע³⁴, נגזר עליו שימות³⁵, או שימות עתה³⁶, וכך או כך, בעלייתו האחרונה ובמיתתו בה, נתכפר

31. וכלשון שלמה בבבלי: "אבא ומת ומוטל בחמה", וראה גם ברות רבה ג, ג.

32. כמבואר בשמואל שם, וראה רד"ק שם, יג. וראה גם יומא כב ע"א: "התם אפרעו מיניה".

33. אפשרות זו, שעלה דוד לגגו, מסתברת במיוחד לאור המובא בכתובות י ע"ב: "דרגא - אמר רבא: דרך גג".

34. וכוונתנו לאו דווקא לעון בת שבע, אלא גם לעון הריגת אוריה שנתגלגל מכך. בגדרי עוונות אלו ובטיבן נחלקו חז"ל ומפרשי המקרא, ודברינו כאן יעלו יפה גם לשיטה הממעטת מחומרתן. על השיטות השונות ועל הבנות מחודשות בחטאי דוד, ראה לאחרונה: ר"י מדין, דוד ובת-שבע, החטא העונש והתיקון, אלון שבות, תשס"ב. ראוי לציין, כי לדברי ר"י מדין, שם, עמ' 93, מן הדגשת המקרא שדוד היה על הגג, ניתן ללמוד על תחושות העליונות שלו ועל יחסו המזלזל לנתיניו וללוחמיו, ואלו היו שורשי חטאיו גם במעשה בת שבע וגם בהריגת אוריה. לפי זה, ניתן להרחיב את הצעתנו בפנים ולומר, שבפטירת דוד בדרכו אל הגג נתכפר סופית גם עון הריגת אוריה, שהרי אף הוא יסודו (הפנימי-נפשי) על הגג!

35. עפ"י שבת נה סע"א: "אין מיתה בלא חטא". ושם נה ע"ב נאמר: "ארבעה מתו בעטיו של נחש", וברש"י: "בעטיו של נחש - בעצתו של נחש שהשיא לחוה, ולא בחטא אחר, שלא חטאו". אבל דוד אינו מכללם.

36. דוד חי שבעים שנה (שמואל ב; ה, ד), ואלמלא חטאו זה, אפשר שהיה ממשיך לחיות עוד. חיזוק לכך עולה מן האמור בשבת ל ע"א, כי לא הסכים הקב"ה להוסיף, ולו עוד יום אחד בלבד, על חיי דוד, מן הטעם ש"כבר הגיע מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוגעת בחברתה

לו לגמרי חטאו זה³⁷, ואף נמחל שורשו³⁸! לפי זה מובן יפה, מפני מה 'משך' מלאך המוות את דוד החוצה, לפי שנדרש להמיתו בחוץ, ודווקא בעלותו על הדרגא אל הגג³⁹!

למיתת דוד באמצעות הדרגא ניתן לתת הסבר אחר, לאור האמור בסנהדרין קז, ע"א:

"ואמר רב יהודה אמר רב: בקש דוד לעבוד עבודה זרה... 'והנה לקראתו חושי הארכי קרוע כתנתו ואדמה על ראשו', אמר לו לדוד: יאמרו מלך שכמותך יעבוד עבודה זרה! - אמר לו: מלך שכמותי יהרגו בנו? מוטב יעבוד עבודה זרה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. אמר: מאי טעמא קנסיבת יפת תואר..."

בהבנת הדברים הללו נתחבטו המפרשים, ורובם אחזו בפשט המילים⁴⁰. לאמור: בעקבות מרד אבשלום, חשש דוד שיגרם חילול ה', שיתמהו הבריות היאך אירע צער שכזה לצדיק כמותו, ולכן רצה לעשות מעשה עבירה ברבים ולהשתחוות לע"ז, (וכמובן למראית עין בלבד, כשליבו לשמים), ועל ידי כך יצדיקו הכל את סבלו. אמנם, בפועל לא עבד דוד ע"ז, לפי שחושי הארכי מנעו מכך, באומרו שגם בכך יהיה חילול ה'.

עם זאת, הואיל והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה⁴¹, ואף עם אפילו כמלא נימא". והנה, שלמה היה בנה של בת שבע, ועליה אמרו (סנהדרין קז ע"א): "ראויה היתה בת שבע בת אליעזר לדוד מששת ימי בראשית... אלא שאכלה פגה". וברש"י שם: "שאכלה פגה - שקפץ את השעה ליזקק על ידי עבירה". משמע איפוא שאכלה החטא, היה זוכה דוד בבת שבע מאוחר יותר, וגם שלמה, כפי הנראה, היה נולד מאוחר יותר, וממילא, זמן מלכות שלמה, שמפניה נדחה דוד, היה מתאחר, ודוד היה יכול לחיות יותר! ³⁷ לפי פשוטן של מקראות, היה בחטא בת-שבע חילול ה', ראה: שמואל ב; יב יד: "אפס כי נאץ נאצת את אויבי ה' בדבר הזה", ורד"ק ומצודת דוד שם. וכבר לימדנו חז"ל ביומא פו ע"א: "אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק. אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת". נמצא, שרק בפטירת דוד נשלמה כפרתו.

³⁸ בדרך של יתבוא עלייה אל הגג ותכפר על עלייה אל הגג, וכעין האמור בזבחים פח ע"ב: "יבוא דבר שבגובה ויכפר על גובה". כפרה באופן שכזה, שהדבר המכפר זהה לדבר בו היה החטא, רווחת בספרות חז"ל, ראה למשל: יומא מד ע"א; ערכין טז ע"א; ספרא שמיני, פ"א; ספרי דברים, פ"א.

³⁹ בברכות נו ע"א נאמר: "העולה לגג בחלום עולה לגדולה". יתכן שגם בעליית דוד לגג, אף שהיה זה במציאות, נרמז שמעתה ואילך (אחר שנשלמה כפרתו) רק יעלה לגדולה בשמים, בבחינת האמור בצדיקים "ילכו מחיל אל חיל" (תהלים פד, ח, וראה: ברכות סד ע"א).

⁴⁰ ראה: רש"י, סנהדרין שם; רמ"ה אבולעפיה, יד רמה, שם; רי"ף (על עין יעקב), שם; ר"ש אלגאזי, אהבת עולם, מהד' מחודשת, ניו-גירסי, תשי"ס, עמוד עבודה, דרוש יא, עמי תג-תד; עץ יוסף, שם; ר"י עטלינגר, ערוך לנר, שם; רצ"ה צלאל יכין, אמרי צבי, ירושלים, תרפ"ד, ח"ב, שם, דף לד ע"ב, ועוד רבים.

⁴¹ יבמות קכא ע"ב, ב"ק נ ע"א.

הרהורי ליבם⁴², וכפי שמצאנו כן בהנהגת שמים עם דוד⁴³, ועם מחשבותיו⁴⁴, לא מן הנמנע⁴⁵, שנתבע כאן דוד על מחשבת עי"ז⁴⁶! מחשבת עי"ז, בשונה משאר מחשבות עוון, לימדונו חכמים (קידושין מ, ע"א) כי היא מצטרפת למעשה. ולפי זה, כשם שעובד עי"ז במזיד עונשו בסקילה (סנהדרין פ"ז, מ"ד), אף המחשב לעובדה, שכלפי שמים נחשב הדבר למעשה, עלול להענש בסקילה⁴⁷, ובמיוחד מי שמחמירים עמו ומדקדקים בדינו⁴⁸. והנה, נפילה מדרגא יש בה גדר של מיתת סקילה⁴⁹, וכמסופר בב"ב י, ע"א:

42. ואף עם שגגת מחשבתם בלבד, וכפי שלימדנו הראב"ע, בראשית לב, ט: "ויעקב פחד שמא חטא או שגג במחשבתו". וביתר הרחבה, ראה: ר"א לאפיאן, לב אליהו, ח"ב, ירושלים, תשל"ט, עמ' יב-טז. וראה גם: רנ"צ פינקל, אור הצפון, ח"א, ירושלים, תשל"ח, עמ' רג-רו, עד כמה מדקדקים בשמים בפגם במחשבה.

43. וכפי שמובא משם הרמב"ם: "וכל אדם נדון כפי גודל חכמתו, שהרי מצינו שדוד המלך עליו השלום, נכתב עליו עון אשת איש, והיא היתה מגורשת מאוריה, ועון הריגתו, אף כי היה חייב מיתה... וכן כל כיוצא בזה, לפי מה שהוא האדם כן משפטו ושאתו". ראה: הרחיד"א, חסדי אבות (על מסכת אבות), פ"ב מ"ח, ד"ה אם למדת (והביא כן מכתבי ר"ח סאראגוסי, ששמע מפי ר"א סכנדר, "ישמע מפי סופרים איש מפי איש מפי הרמב"ם"). וחזר הרחיד"א על יסוד זה והרחיב עליו בחיבורים נוספים, כמו: דברים אחדים, דרוש י, לשבת הגדול, מהד' ירושלים, תשמ"ו, ח"א, עמ' קמו; מדבר קדמות, מערכת ו, אות יא.

44. ראה: שבת נו ע"א, "שביקש לעשות ולא עשה", ועל כך נתבע:

45. ואכן, יש מרביתו האחרונים שכתבו כן, ראה: ר"ש אלגאזי, זהב שיבה, פיורדא, תנ"ב, עי"ז ה ע"א, דף פז ע"ג, ד"ה תו איכא למידק; ר"ח אליפנדר, אש דת, מהד' ירושלים, תשמ"ח, פ"י תשא, עמ' קיח.

46. ואמנם, שונה מחשבת עי"ז זו בשני דברים. ראשית, מלכתחילה לא נתכוון דוד לעבוד עי"ז אלא כדי למנוע חילול ה'. ועוד, לרגע לא נתכוון דוד לעבוד עי"ז באמת (עם כוונת הלב), אלא רק לעשות מעשה, באופן שיראה לרבים כאילו הוא עובד עי"ז. ומכל מקום, למחשבה שכזו לא היה מקום, (וכפי שאמר לו חושי הארכי) והיה נגרם דווקא חילול שם שמים, היפך כוונת דוד, לו היה מממש. אפשר איפוא שבשמים ראו בחומרה את עצם המחשבה הזו של דוד, וכדרך שמדקדקת מידת הדין בצדיקים עד למאוד. (ובאמת, מצאנו שנתבעים גם על עי"ז שנעשית ללא כוונת הלב, ראה: מגילה יב ע"א: "מפני שהשתחוה לצלם", ולפי ר"ת (תוספות), עי"ז ג ע"א, ד"ה שלא), אף לא היה צלם זה עי"ז ממש! וגם מצאנו שעל חילול שבת, החמורה כע"ז, נענשים בסקילה, אף שחילולה לשם שמים, ראה: שבת צו ע"ב "מקושש זה צלופחד", ועשה כן לשם שמים, לפי תרגום יונתן, במדבר, טו, לב, ולפי המדרש המובא בתוספות, ב"ב קיט ע"ב, ד"ה אפילו).

47. ואף שמיתת סקילה ניתנת עי"י בית דין בלבד, כבר לימדונו חכמים, כי בכל מקום שעושה אדם עבירה שעונשה מיתת בית דין, אלא שבפועל אי אפשר להמיתו בבית דין (אם בגלל שלא היו עדים והתראה, או לאחר שבטלה סנהדרין), מן השמים מסבבים לו את המיתה הראויה לו לפי חטאו, ועל זה אמרו אמוראים: "דין ארבע מיתות לא בטלו". ראה: סנהדרין לו ע"ב, תוספות שם, ד"ה מיום.

48. ראה למשל: ר"ש קורניצר, ניב שמעון, ברוקלין, תשנ"ג, פנחס, עמ' נט, ביחס לבני קרת, שנענשו לירד לגיהנום על מחשבת עי"ז.

49. ודבר זה קרוב לאמור בסנהדרין שם, לגבי י"ד ארבע מיתות לא בטלו: "מי שנתחייב סקילה - או נופל מן הגג או חיה דורסתו". הרי שנפילה יש בה גדר של סקילה, וראה רש"י שם.

"רב פפא הוה סליק בדרגא, אישתמיט כרעיה בעי למיפל, אמר: השתא כן איחייב מאן דסני לן, כמחללי שבתות וכעובדי עבודת כוכבים. א"ל חייא בר רב מדפתי לרב פפא: שמא עני בא לידך ולא פרנסתו! דתניא, רבי יהושע בן קרחה אומר: כל המעלים עיניו מן הצדקה - כאילו עובד עבודת כוכבים..."

אמור מעתה⁵⁰, אם רב פפא כמעט מת במיתת סקילה, וזאת בשל ביטול מצות צדקה, שהינה רק בבחינת "כאילו עובד ע"ז"⁵¹, מי שנחשב עובד ע"ז ממש, יתכן שהיה מת בפועל⁵². אפשר איפוא להציע, כי נפילת דוד מן הדרגא, הנחשבת למיתת סקילה, באה לכפר על אותה מחשבת ע"ז שהייתה לו, שעליה נתבע, כאמור, לגודל דרגתו ומעלתו. ואמנם, דוד לא מת מן הנפילה עצמה, אלא עוד בהיותו על הדרגא, מיד כאשר נשתתק מלימודו⁵³. אולם, גדר מיתת סקילה, כפי

50. לגבי דוד, בשונה מרב פפא, קשה לומר שעניין הדרגא בא לכפר על אי עשיית צדקה, שהרי העידו המקרא (שמי' ב, ח, טו): "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו", ותיבת צדקה שבפס' נתפרשה ע"י רבים למצות הצדקה, ראה: רד"ק ומצודת דוד שם; מדרש משלי, פרשה יד, לד. וראה גם האמור בב"ב י ע"ב: "עד היכן כחה של צדקה? אמר להן, צאו וראו מה פירש דוד אבא וכו'", ונראה שדוד נאה דרש ונאה קיים. וכך נאמר בקהלת רבה, ז, ט: "אבל דוד המלך עליו השלום מה היה עושה, גומל חסד לכל".

אמנם, יש שכתב, שדוד עשה צדקה עם הכל, ואף עם עמי ארצות, אבל לא עם רשעים, ראה: ר"ש אלגאזי, אהבת עולם, מהד' מחודשת, ניו-גירסי, תש"ס, עמוד גמ"ח, דרוש טז, עמי תקעב. לאור דבריו, יתכן שיהיה מקום לומר, שלגבי דוד נחשב הדבר לחטא, לפי שהיה לו לדבוק בדרכי ה', שהוא טוב ומטיב לכל, לרעים ולטובים. ואף דוד עצמו אמר בתהלים (קמה, ט): "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". על חטא זה, שנמנע מלעשות צדקה לרשעים, אפשר שהענישוהו בסקילה בשעת פטירתו.

זאת ועוד, מצאנו אירוע מסוים שבמהלכו נמנע דוד מעשות צדקה גם עם כשרי ישראל! בפסיקתא רבתי, סוף פ"ו, ובילק"ש רות, רמז תרג, מסופר כי כאשר היה רעב שלוש שנים בימי מלכותו, לא רצה דוד לתת לעניי ישראל מן הכסף והזהב שהוקדש לבניית המקדש והיה ברשותו, ובשל כך לא נבנה ביהמ"ק על ידו, ע"ש (וראה: רש"י, מלכים א; ז, נא). יתכן שעל מניעת צדקה זו נענש בנפילה מן הדרגא.

51. וכפי שהדגיש ר"י ריישר, עיון יעקב שם, וכתב: "כיון שאמר כאלו עובד עבודת כוכבים, הוא רק כמו כ"ף הדמיון ואינו ממש, לכן באמת רק בעי למיפל ולא נפל ממש".

52. דברינו אלו מסתברים במיוחד, לפי מי שכתב, שרב פפא, שהיה קרוב ליפול מן הדרגא ולא נפל, לא אירע לו כן בגלל חטא של מניעת צדקה במעשה, אלא בגלל חטא במחשבה בלבד! ראה: רמ"צ טאקסין, אורח ישרים, ח"ב, ת"א, תשכ"ט, ב"ב שם, עמי 102. אמור מעתה, אם רק על מחשבת ביטול צדקה נענש רב פפא בכמעט סקילה, או אז, על מחשבת ע"ז, החמורה מכל, לבטח אפשר שיענש דוד המלך בסקילה ממש.

53. כך עולה בפשטות מלשון התלמוד "אישתיק ונח נפשיה", שברגע שהפסיק דוד מלימודו, ועוד בהיותו על הדרגא, מיד נטל מלאך המוות את נשמתו, ונמצא, שלא נפילתו מן הדרגא הסבה לו את מותו. וכן כתב בקצרה ר"י חיים מבגדד, בן יהודה, שבת שם.

הנראה, שייך גם בזמן הסמוך ממש לפטירה⁵⁴, ואפשר שגם אחריו⁵⁵:
או שיש לבאר לאידך גיסא. לאמור: לעולם לא היה כל מקום לתבוע את דוד
על מחשבת ע"ז בעניין האמור⁵⁶, ובפרט לשיטת הרא"ש⁵⁷, שמחשבת ע"ז איננה
מצטרפת למעשה אלא לאחר שנעשתה ע"ז בפועל! ובאמת, אין לראות את
נפילת דוד מן הדרגא כמיתת סקילה, שהרי לא מחמתה מת. ואדרבה, מכך שלא
מת דוד מן הנפילה (אלא קודם לה), כמו רמזו מן השמים, שלא נכשל במחשבת
ע"ז, ולא היה בידו כל עוון בדבר הזה⁵⁸.
כך או כך, במיתה שכזו לבטח נתברר⁵⁹, שלא חטא דוד באיסור אשת איש
במעשה בת שבע⁶⁰, שהרי על איסור זה היה ראוי להענש דווקא במיתת חנק⁶¹,
ובכך הוכח משמים נגד המלעיגים על דוד⁶².

בנוסף לאמור, יש להביא בחשבון את הדבר הבא. מכל מלכי יהודה וישראל,
ומכל אישי המקרא ודמויותיו, המתבלט ביותר, בספרות חז"ל, כתלמיד חכם

54. בזמן הסמוך לפטירה, כפי הנראה, מתקיים 'דין ארבע מיתות' גם בגוף מת. ראה: בראשית
רבה, סה, כב, המסופר על יקום איש צרורות, שהלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין.
וראה: סנהדרין קו ע"ב, האמור על בלעם שקיימו בו ד' מיתות, וברש"י שם. (ובזאת תישוב
קושיית המהרש"א, חידושי אגדות שם). וראה גם: סנהדרין קי ע"א, דברי הברייטא "קרח מן
השרופין ומן הבלועין". ומסתבר שמת בשריפה (שריפת נשמה) כשאר מקריבי הקטורת,
ונענש בבליעה אחר מיתתו, ובכל זאת נחשב הדבר שנתקיים בו עונש נוסף. (ועיי' תנחומא
קרח, ט). בטעם הדבר נראה, כי למרות שהגוף כבר מת ואינו מרגיש כל כאב, הנשמה
היוצאת עתה מן הגוף רואה את שנעשה בו, והיא מצטערת בבזיונו. על צער הנשמה, ראה:
ברכות יח ע"ב, תנחומא ויקרא, ח; ספר חסידים (המיוחס לר"י החסיד), מהד' ר"ר מרגליות,
סי' תתשסג.

55. כך לימדונו תנאים (סנהדרין מז ע"א): "סימן יפה למת שנפרעין ממנו לאחר מיתה", וברש"י
שם: "סימן יפה למת - כשנפרעין ממנו בעולם הזה לאחר מיתה, דיש לו כפרה בכך". וכן
עולה מן הסוגיה שם, שבבזיון גוף המת יש לו כפרה, ובפרט עד הקבורה. (בטעם הדבר,
ראה סוף ההערה הקודמת).

56. כך כתב מפורשות הרחיד"א, יוסף תהלות, תהלים, כב, ח (מהד' ירושלים, תשנ"ב, עמ' נד).

57. ראה: רא"ש, ראש השנה, פ"א (יו ע"ב). וגם לפי הקרבן נתנאל, אות א, שם, אין מקום
לתבוע את דוד על מחשבת ע"ז. וראה גם: אהבת איתן, (על עין יעקב), שבת נו ע"ב, ד"ה
"שבקש לבנות ולא בנה".

58. או בסגנון אחר: מכך שהיה קרוב למות מסקילה ולא מת ממנה, מעיד הדבר שרק היה קרוב
לדבר עבירה שדינה סקילה, אבל נתרחק ממנה ולא עשה.

59. וכדרך שכתב רי"ח מבגדד בחיבורו בן יהודה, סנהדרין צה ע"א, ד"ה מכא ליה ארעא
מתותיה, שמשמים עשו נס לדוד שלא ימיתנו ישבי במיתת חנק, כדי שלא יאמרו שנכשל
באיסור אשת איש.

60. וכפי שכבר הדגישו זאת חז"ל, ראה: שבת נו ע"א; כתובות ט ע"ב.

61. ראה: סנהדרין, פ"א מ"א; רמב"ם, ה' סנהדרין, פט"ז ה"ג.

62. ראה למשל: סנהדרין קז ע"א, ששונאי דוד אמרו לו: "דוד, הבא על אשת איש מיתתו במה?".

העוסק בתורה, הוא דוד המלך⁶³. מסורות תלמודיות ומדרשיות רבות ומגוונות, מאירות צדדים שונים וצדי צדדים בדמותו התורנית של דוד, החל מקימתו הקבועה בחצות לילה לעסוק בתורה, וכלה בהוראתו הלכות לישראל בימי חול ובדרשו להם בשבתות⁶⁴.

גם המסורת התלמודית שלפנינו אודות פטירת דוד ממחישה יפה את היותו עוסק בתורה, ויש לזכור שהיא באה בתלמוד לאחר שיחה שהתנהלה בין דוד לבין הקב"ה אודות פטירתו, שבמהלכה, אחר ששמע שבשבת ימות, ביקש דוד להקדים את פטירתו ואמר: "אמות בערב שבת", והקב"ה דחה את בקשתו והטעים: "טוב לי יום אחד, שאתה יושב ועוסק בתורה, מאלף עולות, שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח".

ברוח הדברים הללו, ובשימת לב לחומר שקדם בתלמוד לסיפור הפטירה, יש מקום להציע, כי בכוונה תחילה נגזר בשמים, כי באותה שבת שימות דוד, יארע הדבר מחוץ לביתו ולא בתוכו, כדי לעכב בכך קמעה את מלאך המוות⁶⁵, ולאפשר לדוד עוד כמה רגעים של תורה (עד יציאתו החוצה אל הדרגא)⁶⁶, וכמה מטרות יושגו בכך.

ראשית, בפטירה שכזו ינתן ביטוי נוסף לאהבת ה' את תורתו של דוד ולחפצו בה⁶⁷, (אותה אהבה שכבר ראינו מעורבת בשיקולי זמן פטירתו), ויורגש עד כמה קשה לה⁶⁸, כביכול, הפרידה ממנה!

63. על דוד ותורתו בספרות חז"ל, ראה: ר"א ריבלין, 'מלכות של תורה - הארת דמותו של דוד המלך כתלמיד חכם', בתוך באר מים חיים (זכרון לרח"י גולדוויכט), ישיבת כרם ביבנה, תשנ"ט, עמ' 363-389.

64. ראה: ברכות ג ע"ב-ד ע"א, מדרש הגדול, שמות לה, א (עמ' תשכב-תשכג).
65. על הרצון השמימי לדחות את מיתתו של דוד ככל האפשר ניתן ללמוד מכך שלא מת בליל השבת אלא ביומו, וגם ביום השבת לא מת בשעות הבוקר אלא בשעת המנחה! ראה: זהר תרומה, דף קנו ע"א. וגם במנחה, יש שכתב, כי מת בשעה ט', ראה: רש"י רבין, עיני שמואל, ירושלים, תשמ"ח, שבת, אות יב.

66. כמובן שניתן היה לגזור על דוד שימות בתוך ביתו, ולאחר קמעה את בואו של מלאך המוות, כדי לאפשר לדוד עוד כמה רגעים של תורה, אלא שבמקרה כזה, המסרים על ההנאה מתורת דוד ועל כוחו של הרגע וערכו לא היו מועברים באופן כה עז ומוחשי כמו עתה, שמלאך המוות כבר הגיע, ובכל זאת נאלץ להתעכב ולנקוט שתי פעולות. והדבר ידוע כי יש חילוק גדול בין הבנה חושית להבנה שכלית, ראה למשל: ר"ד אליאד, משלחן גבוה, ירושלים, תשנ"ד, מצורע, עמ' קטו, משם ר"ר גרוזובסקי, רש"י מלך, שי לתורה, ירושלים, תשנ"א, תהילים, עמ' רמח-רמט. (אשר התייחסו למסופר בויקרא רבה, טז, ב, על ר' ינאי והרוכל). ולעיתים יהיו מוכנים בשמים אף לעשות ניסים, ולו רק כדי ליצור הבנה חושית בעיני תורה ועבודת ה'! ראה: רש"י מלך, שי לתורה, ח"א, ירושלים, תשנ"א, כי תבוא, עמ' ריב, בשם רש"י ברוידא.

67. וזאת בניגוד לתורתם של שונאי דוד. ראה למשל: סנהדרין קו ע"ב, על היחס לתורתו של דוד האדומי.

68. ובאמת, כל מיתת צדיק קשה היא לה, וכאמור בדברים רבה, ט, א: "קשה לפני הקב"ה

זאת ועוד, באופן זה של פטירה יועבר מסר ברור ומוחשי לכל, עד כמה מיקרים בשמים כל רגע בודד של חיים⁶⁹, ומה רב ערכו של כל רגע המנוצל לעסק התורה⁷⁰! ובסגנון אחר: מן האופן שנפטר דוד מתברר שהוא לא הצליח למנוע את מיתתו ע"י לימוד תורתו הבלתי פוסק⁷¹, אלא רק דחה אותה ברגעים ספורים. אולם, עליו ללמוד מכך כי גם כמה רגעים נוספים של תורה, להם זכה דוד, הינם רווח גדול⁷²!

או כלך לדרך זו⁷³, ממה שאירע לדוד ניתן להסיק, עד כמה חשוב שלא

לגזור מיתה על הצדיקים, שנאמר (תהלי קטז, טו): "יקר בעיני ה' המותה לחסידיו". אבל, יש שקשה לפנינו במיוחד, כמו מיתת דוד, וכאמור במדרש תהלים, מזמור קטז: "כך אמר הקב"ה... קשה בעיני לומר לדוד שימות!"

69. וזאת כעין אשר פירש האדמו"ר מבעלז, גבי עדת קרח, שגזר עליהם משה (במד' טז, ל): "וירדו חיים שאולה", כדי שיריחו עוד כמה רגעי חיים אולי יעשו תשובה, ראה: ר"ר מרגליות, מרגליות היום, ירושלים, תשל"ז, סנהדרין קט ע"ב, אות ז. וכעין אשר פירש רי"ל חסמן בדברי יונה (א, יב): "שאוני והטילוני אל הים", כי דקדק יונה ואמר "שאוני", להדגיש שכאשר יגביהו אותו יזכה לעוד רגע של חיים! ראה: רי"ל חסמן, אור יהל, ירושלים, תשל"ג, ח"א, מתולדותינו, בסוף הערה 11. אף כאן אצל דוד, אף שלא היה מנוס מפטירתו, סובבו משמים שיזכה לעוד כמה רגעי חיים, כדי שיוכל לעסוק בתורה.

70. למקורות ועובדות על חכמי ישראל והערכתם כל רגע, ראה למשל: רמ"ח טוטיאן, וחי בהם, ירושלים, תשי"ן; רפ"א פלדמן, ודברת בם, ירושלים, תשנ"ט, ח"ב, ניצול הזמן, עמי שפג-תכ.

71. וזאת בהתאם להבנת רש"י, שכתב: "הוה יתיב וגריס - שלא יקרב מלאך המות אליו, שהתורה מגינה ממות כדאמרין בסוטה (כא, א)". אמנם, יש שפירשו באופן אחר את מנהגו של דוד בכל שבת, ראה: רד"י ווייס, מגדים חדשים (על מסכת שבת), ירושלים, תשנ"ב, דף פח ע"א-פט ע"ב.

72. ברוח הבנה זו ניתן ליישב את קושית האחרונים, ביחס לאמור במכות י ע"א (לגבי דברי תורה שהן קולטין): "ואי בעית אימא: מאי קולטין? ממלאך המות. כי הא דרב חסדא הוה יתיב וגריס בבי רב, ולא הוה קא יכול שליחא [דמלאכא דמותא] למיקרב לגביה, דלא הוה שתיק פומיה מגירסא; סליק ויתיב אארזא דבי רב, פקע ארזא ושתיק, ויכול ליה". (המסורת על ר"ח, הובאה גם לעיל, סעיף א, מן המקבילה במו"ק). ביחס לגמי זו נתקשו כמה אחרונים, מה ראייה מביא התלמוד, לכך שדברי תורה קולטין ממלאך המוות, מן המסופר על רב חסדא, והרי למרות שלמד ר"ח כל העת, מצא מלאך המוות דרך להפסיקו מלימודו ולהמיתו?! ראה: רצ"ה קאהאן, אמרי צבי, ירושלים, תרפ"ד, ח"ג, מכות שם, דף נח ע"א; רמ"ל שחור, אבני שהם, ירושלים, תשכ"ח, ואתחנן, עמי שכו. בנוסף לתירוציהם ניתן לומר, שאמנם 'קליטה' זו איננה מועילה אלא לעוד רגע בודד, אבל גם רגע שכזה הינו בעל ערך שלא יסולא. מעתה, תתישב יפה גם קושית ר"י עטלינגר, בחיבורו ערוך לנר, אלטונא, תרט"ן, מכות שם: "ק"ל למה הביא מהא דרב חסדא, ולא הביא ראייה מהא דדוד המלך הקדוש, דאמרין בשבת ג"כ כי האי גוונא?" (ע"ש תירוצו). לפי דרכנו יש לומר, כי בכוונה תחילה הביא התלמוד את סיפור פטירתו של רב חסדא, כי בפטירה זו, בשונה מפטירת דוד, העיכוב שנגרם למלאך המוות בשל הלימוד היה מזערי ביותר, ורצה התלמוד ללמד ולהבהיר כי גם זמן מועט ואפסי שכזה (כזמן שהרוויח ר"ח), אם מנוצל הוא לתורה ולעבודת ה', ערכו רב ביותר!

73. וראה להלן סעי' ה, יתר ביאור והרחבה ביסוד זה.

להסיח הדעת מן הלימוד, שהרי היציאה החוצה והמוכנות של דוד לתת את הדעת לעניין שלא היה שייך להגיינתו בתורה, הם הם שהביאו עליו את מיתתו.⁷⁴ כל המסרים הללו שמנינו, בעניין יוקר הזמן ולימוד התורה, לא יכולים היו להינתן בצורה חיה ומוחשית,⁷⁵ אלמלא נגזר על דוד שימות מחוץ לביתו.

להלן יובאו ישובים נוספים לשאלה מדוע נקט מלאך המוות בשתי פעולות. אף שאינם נוגעים לחלקו של המקום בגזר הדין, יש בהם כדי לבאר עניין זה ולהאיר מצדדים אחרים את האפשרות המוצעת כאן, שהמקום שנגזר על דוד למות בו היה דווקא מחוץ לביתו.

ג. מיעוט בנס

מאז שברא הקב"ה את העולם, הוא פועל בהתאם לחוקים וכללים שקבע בו בימי בראשית, הם הקרויים בפינו דרכי הטבע. אכן, לעיתים יש חריגות מדרכי הטבע, ואנו רגילים לקרוא לתופעות אלו ניסים.⁷⁶

בדרך כלל, מעדיפים בשמים לשמר את ההנהגה הטבעית ולא לעשות ניסים.⁷⁷ ואף זאת, גם כאשר עושים ניסים, נוטים למעט בעוצמתם ובחריפותם, לעמעמם ולהסתירים בדרכי הטבע עד כמה שניתן.⁷⁸ סיבת הדבר: רצון ה' שנאמין בו ונציית לדבריו מתוך בחירה חופשית 'מאוזנת'. כלומר, מתוך מצב שהאמונה בו אינה מוכרחת, ואין אנו רואים את מעורבותו בעולם. משום כך, "עולם כמנהגו נוהג" ואין הקב"ה מרבה בניסים, ואף בעשותו אותם הוא

74. נראה הדבר, שבאותה העת למד דוד לבדו, ומשום כך הרשה לעצמו לצאת מביתו תוך שהוא ממשיך בגירסתו. אבל, אילו היה לומד יחד עם עוד אדם, ספק רב, אם היה יוצא ועוזב את 'החברותא'. נמצא, שבמידה מסוימת נתקיימו כאן דברי חכמינו (תענית כג ע"א): "או חברותא או מיתותא" ולפיכך לא רק מסר על רציפות הלימוד יש כאן, אלא גם מסר ממשי על חשיבות הלימוד בחברותא.

75. וישנה עדיפות וחשיבות רבה להבנה חיה וידיעה מוחשית, כמבואר לעיל הערה 66.
76. כבר לימדנו בעלי המחשבה, כי גם דרכי הטבע ניסים הם, אלא שמתוך שכיחותם וההרגל בהם, קשה לחוש בהם את הנס והפלא. ראה: רמב"ן, שמות יג, טז; רמשי"ה מדווינסק, משך חכמה, ריש פרי בחקתי ('והטבע הוא רק ניסים רצופים, אשר מתרגל עין הרואה"); ראי"א דסלר, מכתב מאלוהו, ח"א, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 177-183; ר"ח פרידלנדר, שפתי חיים, אמונה והשגחה, ח"א, ב"ב, תשנ"ט, עמ' קלג-קלד.

77. כדברי הרמב"ן, דברים ו, טז: "כי אין רצון השם לעשות נסים לכל אדם ובכל עת". וכעין זה כתב הר"ן בדרשותיו, מהד' רא"ל פלדמן, ירושלים, תשל"ד, דרוש ח, עמ' קכט: "שחפץ הש"י ורצונו לקיים מנהגו של עולם בכל מה דאפשר, ושהטבע יקר בעיניו, לא ישנהו אלא לצורך הכרחי".

78. על עניין זה וסיבתו, ראה בהרחבה: ר"ח פרידלנדר, שפתי חיים שם, עמ' קכו-קלד. וראה גם: ריי"צ וינר, חיי הבחירה, חלק החיים, ירושלים, תשנ"ט, עמ' נג-נו.

מבליעם בדרכי הטבע, וכל זה כדי שלא לפגום באיזון הבחירה, וכדי שלא לספק הוכחות ברורות לקיומו.

על ההנהגה השמימית למעט בנס גם כאשר כבר נעשה, כבר לימדונו רבותינו הראשונים⁷⁹ והאחרונים⁸⁰ בכמה מקומות. כך למשל, בהתייחסו לאלוהו שהחיה את בן האלמנה, ולפני כן התמודד על הילד, כתב הרד"ק (מלי א'; י"ז, כא; בפירושו השני)⁸¹: "אפשר ג"כ, כי עשה כן להנשים עליו ולחממו בחום הטבעי היוצא מפניו ומבשרו. כי רוב פעמים, הנסים נעשים ע"י מעט תחבולה מדרך העולם".

וביתר ביאור לימדנו את היסוד הזה הר"ן בדרשותיו⁸²: "ומפני היות מנהגו של עולם יקר בעיני ה' וחפץ בו כמו שכתבנו, לפעמים כשיצטרך לחדש נס ופלא יערב בו איזה דבר טבעי יהיה למשענת הנס ההוא. עם היות שהדבר הטבעי ההוא לא יספיק לפעול הנס ההוא אבל ישען בו לבד, כענין שאמר אלישע לאשה אחת מנשי בני הנביאים..."

ברוח הדברים הללו יש להניח, כי גם כאשר מלאכים מעורבים בנעשה על כדור הארץ ובחיי בני האדם, משתדל ה' לשלבם בעולם ולהפעילם באופנים הטבעיים והשגרתיים ככל שהדבר ניתן. אפשר שביטוי לעניין זה עם מלאכים יש במסורת התלמודית על הארועים שקדמו לנסיון דוד בבת שבע. כך מסופר בסנהדרין קז, ע"א:

"ויתהלך על גג בית המלך, וירא אשה רוחצת מעל הגג, והאשה טובת מראה מאד (שמו"ב; יא, ב) - בת שבע הוה קא חייפא רישא תותי חלתא, אתא שטן אידמי ליה כציפרתא, פתק ביה גירא, פתקה לחלתא, איגליה וחזייה. מיד וישלח דוד וידרש לאשה ויאמר הלוא זאת בת שבע..."

בטיב ה"חלתא" נחלקו המפרשים אם הכוונה למחצלת העשויה כאוהל,

79. ראה: רמב"ן, בראשית ו, יט, שבהתייחסו לתיבת נח, הקשה: "ואם תאמר: יעשה קטנה, ויסמוך על הנס הזה". ובתירוץ השני כתב: "ועוד, עשו אותה גדולה, למעט בנס. כי כן הדרך בכל הניסים שבתורה, או בנביאים, לעשות מה שביד אדם לעשות, והשאר יהיה בידי שמים".

80. ראה: דרשות ר"י קארו (נדפסו בספר אור צדיקים), וורשא, תרס"ב, וזאת הברכה, עמ' 111, שהתייחס לפס' "ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו ראש הפסגה... ויראהו ה' את כל הארץ" (דברים לד, א), וכתב: "ואמר אל ראש הפסגה עם היות שמה שהראוהו היה בנס, כדכתיב וירא ה', ובכל מקום מההר היה יכול השם יתברך להראותו את הארץ, אלא שכל מה שאפשר לקרב הדבר שיהיה קצת מבואר לטבע עושה".

81. הרד"ק שב על יסוד זה, בפירושו למלכים ב, ד, לד, ביחס לאלישע שהחיה את בן השונמית.

82. דרשות הר"ן, מהדי רא"ל פלדמן, ירושלים, תשל"ד, דרוש ה, עמ' קכט.

לכוורת, או לכילה⁸³. ומ"מ, לדעת הכל, מדובר באיזו שהיא 'מחיצה' שהסתירה את בת שבע.

מעתה יקשה, מפני מה הוצרך השטן לבוא בדמות ציפור ולגרום לדוד לירות לכיוונה חץ, וע"י החץ להפיל את המחיצה הזו, והרי יכול היה השטן להזיז או להפיל את המחיצה הזו בעצמו ובכך לגלות את בת שבע⁸⁴!!

אכן, לפי היסוד שהובהר עתה, כי דרך ההנהגה השמימית למעט בנס ככל שאפשר, ניתן לומר כי "חלתא" זו הייתה מקובעת היטב ויציבה, ובאופן רגיל לא הייתה כל סיבה שתזוז או שתפול, ולו היה השטן נוגע בה בעצמו ודוחפה הייתה בכך חריגה מדרכי הטבע⁸⁵. משום כך, נאלץ לשטן לסובב את הפלת ה"חלתא" ע"י כח טבעי, הוא החץ שיירה דוד. ואמנם, התדמות השטן לציפור היא שהביאה ליריית החץ, אבל ציפור זו נראתה כבעל חיים טבעי לכל דבר, ובקיומה ובמעופה לא הורגש כל נס⁸⁶!

באופן דומה ניתן להציע, כי באותה שבת שהיה דוד עוסק בתורה ובא מלאך המוות להמיתו, נדרש המלאך להשתמש באמצעים טבעיים בלבד, כדי להסתיר את הימצאותו ולהעלים את חלקו בפטירת דוד, כדרך שנדרש לעשות בכלל, ביפעילותו השוטפת.

יש לשער, שלא הייתה דרך טבעית להפסיק את דוד מלימודו בתוך הבית, ולא הייתה לו למלאך ברירה אלא להפעיל אמצעי טבעי מבחוץ, ומשום כך נענע

83. באוצר הגאונים למסכת סנהדרין, מהד' רח"צ טויבש, ירושלים, תשכ"ז, עמ' תקל, נאמר: "מהו חלתא - מחצלת של קנים שהיא עשויה כאהל". ברש"י, סנהדרין שם: "חלתא - כוורת", וביד רמה, שם: "כילתא" ו"כילה" (והיינו וילון העשוי כעין חופה).

84. ניתן ליישב בפשטות כי דוד לא הביט כלל לכיוון מקומה של בת שבע, ומשום כך, כדי להסב את מבטו של דוד לשם, נדמה השטן לציפור בתוך תחום ראייתו של דוד, ודרך מעופה הגיעה הציפור למקום בת שבע ושם חגה, וכך מיקדה את מבטו של דוד למקום שבו עתיד היה לראות את בת שבע, אחרי יריית החץ ונפילת ה"חלתא". אבל, אין הכרח להבנה שכזו בלשון הגמ', ואפשר שמלכתחילה לא נראתה לדוד הציפור אלא סמוך ל"חלתא" ולפניה, וקושינו במקומה. מעניין לציין בהקשר זה, כי ישנה מסורת נוספת על דוד, שגם בה נדמה השטן לבעל חיים, וגם שם ירה דוד לכיוונו חיצים. כך מסופר בסנהדרין צה ע"א: "אתא שטן ואידמי ליה כטביא, פתק ביה גירא ולא מטייה. משכיה עד דאמטייה לארץ פלשתים". יושם אל לב, כי כאן נאמר מפורשות שהשטן הנדמה לצבי גרר את דוד ומשכו לארץ פלשתים, וזאת בשונה מן המסורת שלפנינו, שבה לא הודגש שהשטן הנדמה לציפור הסב את עיני דוד וגרר את מבטו אל מקום בת שבע. אפשר שיש בכך חיזוק להבנתנו, כי כבר מתחילה נדמה השטן לציפור ליד ה"חלתא".

85. ובפרט ביחס לבת שבע הקרובה לחלתא, נפילת החלתא ע"י החץ שהיכה בה תראה לה נפילה טבעית, הרבה יותר מאשר אם תיפול החלתא לפתע, וללא כל סיבה הנראית לעין.

86. בעניין נס וטבע הקובע הוא ידיעת האדם ולא מהותם הפנימית של הדברים (ראה לעיל הערה 76). משום כך, התדמות השטן לציפור לא תחשב לחריגה מדרכי הטבע, שהרי לא נודעה תחפושתו זו בשעת המעשה.

תחילה באילנות. אכן, נענע זה לא הפסיק את דוד, אבל גרם לו לצאת החוצה, ולעלות על הדרגה, ואז נתאפשר לו למלאך להפעיל אמצעי טבעי נוסף, הוא הפלת הדרגה⁸⁷. דרגה זו, לפי הבנתנו כאן, הייתה עשויה מעץ, ונפילתה או הישברותו של שלב בודד בה בשעה שעולה אדם עליה, הינן בהחלט ארועים אפשריים, המתרחשים לעיתים במהלך החיים⁸⁸. באופן זה, לא חרג מלאך המוות מפעילות המעוגנת בטבע העולם, לא נותר כל רושם של נס או מעורבות שמימית בפטירת דוד, אדרבה, היה מקום לחשוב, שמת כתוצאה מסיבה טבעית - הנפילה מן הדרגה⁸⁹.

ד. סימנים משמים

ישנה שפת שמים מיוחדת, שבאמצעותה "מדבר" ה' עם בני האדם, מגלה רצונו, מעביר ידיעות, מדריך ומכוון, היא שפת "הסימנים". סימנים אלו, הינם אירועים והתרחשויות המסובבים משמים, אשר משתלבים בעולם וקשורים למהלך חיי האדם, ודרכם מעביר ה' מסרים ליחיד⁹⁰ או לרבים⁹¹.

87. רב המקום להניח, שמלכתחילה לא בא נענע האילנות אלא להוציא את דוד החוצה, אל הדרגה, לפי ששם היה ניתן להמיתו באופן טבעי. וראה לעיל הערה 18.
88. באופן דומה יש להבין את פטירת רב חסדא (לעיל סעי' א), אלא שבמקרה שלו, יכול היה מלאך המוות להשתמש באמצעי טבעי בתוך בית המדרש עצמו, הוא "ארזא דבי רבי" (ראה לעיל הערה 12). המלאך ניצל איפוא את העובדה, שבמשך הזמן עשוי עמוד העץ להתבקע, וכך הפסיק את ר"ח מלימודו באמצעי טבעי. אצל דוד, כפי הנראה, לא היה ניתן ליישם אמצעי שכזה. ואמנם, בשמואל ב; ז, ב, אמר דוד: "אנכי יושב בבית ארזים". אבל לפי תרגום יונתן, וכן פירש הרד"ק שם, הכוונה שביתו היה מקורה בעצי ארזים, ולפיכך, יש להניח שהבית עצמו היה מאבן. באשר לתקרת העץ, יש להעריך, שהישברותה הינה ארוע פחות שכיח מהישברות 'ארזא דבי רבי', שעליו מופעל לחץ מרובה ותמידי, ומשום כך, לא פגע מלאך המוות בתקרת העץ בבית דוד, אלא השתמש באמצעים טבעיים ושכיחים יותר.
89. בספר והאיש משה (על ר"מ הלוי סולוביצ'יק), קרית ספר, תשס"א, עמ' קפה, מסופר: "אמר פעם בבדיחותא, שמרגלא בפי נשי, מלאך המוות רצה לפרוש מתפקידו, כי בכל פעם שהוא ממית אדם, הכל מקללים ומגדפים אותו. לבסוף השתכנע, שלעולם אין הבריות מאשימים אותו במיתתו של איש, תמיד תולים את הדברים במקרים ובסיבות, מחלה זו גרמה, תאונה זו גרמה וכו'". אף שנאמרו הדברים בבדיחותא, הם משקפים את האמת 'הרצויה'. שכן, התנהגה השמימית היא כזאת: העלמת חלקו של מלאך המוות. ובכלל, הסתרת יד ה' ומעורבתו בעולם.

90. ראה להלן בפנים כמה דוגמאות, וראה גם מאמרי: 'אילו של אברהם אבינו, דף שבועי לפרשת וירא (אוניברסיטת בר-אילן), תשס"ב, (מס' 415), עמ' 5 (על הסימנים שקיבל אברהם משמים ביחס לאיל, מהם הסיק שאין לו בעלים, ועל סימנים אחרים שקיבל בפרשת העקידה).

91. למשל: (1) יומא לט, ע"ב; ירושלמי יומא, פ"ו ה"ג. בשני המקומות יש ברייתא המלמדת על סימנים שקדמו לחורבן בית שני. (2) מו"ק כה ע"ב. שם מסופר על ארועים שונים שאירעו בפטירת אמוראים, ורבים מפרשים שהיו אלו סימנים משמים על מעלתם ותרומתם של אותם חכמים, ראה: חידושי הר"ן למועד קטן, ירושלים, תשכ"ו, עמ' סח-סט.

על "שפת שמים" זו וטיבה כבר עמדו חכמי התלמוד והמדרש, והם לימדונו על אישים שונים, שקיבלו סימנים שכאלו בעבר⁹². אחת הדרשות הבולטות בתחום זה, נמצאת במכילתא דר"י (בשלח, מס' דעמלק, פ' ב): "ר' אלעזר המודעי אומר: זה אחד מארבעה צדיקים שנתן להם רמו, שנים חשו ושנים לא חשו. משה נתן לו רמו ולא חש, יעקב נתן לו רמו ולא חש, דוד ומרדכי נתן להם רמו וחשו", ולאחר מכן, ממשיכה הדרשה ומלמדת על הרמו שקיבל כל אחד מן הצדיקים הללו ויחסו אל הרמו, וכך אמרו על דוד:

"דוד נתן לו רמו וחש, שנאמר (שמואל א'; י"ז, לו): 'גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך'. אמר דוד: וכי מה אני ספון שהכתי חיות רעות אלו, אלא שמא עתיד ליארע לישראל דבר, והם עתידין להינצל על ידי".

גם המוות נמצא בכלל הדברים הנרמזים. כך למשל, שמעון הצדיק נרמז על השנה בה יפטר, כמסופר ביומא לט ע"ב: "תנו רבנן: אותה שנה שמת בה שמעון הצדיק אמר להם: בשנה זו הוא מת. אמרו לו: מניין אתה יודע? אמר להם: בכל יום הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ועטוף לבנים, נכנס עמי ויצא עמי. והיום נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ועטוף שחורים, נכנס עמי ולא יצא עמי. אחר הרגל חלה שבעה ימים ומת".

בדרכם של חז"ל, המשיכו רבותינו הראשונים⁹³ והאחרונים⁹⁴, אשר הסבירו מקורות מקראיים ותלמודיים ובארום ברוח זו, וכחז"ל עצמם⁹⁵, אף הם השליכו מכך על חייהם שלהם, וראו בקורות אותם ואת סביבתם רמזים משמים על ענינים שונים⁹⁶.

92. הנהגת שמים זו של מתן סימנים, כאשר זוכים לה רמי המעלה והצדיקים, הינה ביטוי מסוים של דברי הנביא עמוס (ג, ז): "כי לא יעשה ה' אלקים דבר, כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים".

93. ראה למשל: רמב"ן, בראשית לו, יז; רבינו בחיי, שם (על יוסף שבדרכו לאחיו פגשו המלאך גבריאל שבא בדמות איש, ובדבריו ליוסף רמז לו על הסכנה שבהליכתו); רמב"ן, במדבר כב, כג; רבינו בחיי, שם, כג-כח (על הסימנים שניתנו לבלעם ע"י האתון).

94. ראה למשל: ר"י ריישר, עיון יעקב, גיטין סח ע"א, ד"ה נחר ליה (ביחס לנחירה ששמע רב ששת); ר"י חיים מבגדד, בן יהוידע, כתובות קו ע"א, ד"ה עבד תיבותא (ביחס למתנת הדגים שקיבל רב ענן).

95. ראה לעיל סעי' ב, על רב פפא והדרגא.

96. ראה למשל: שו"ת חת"ם סופר, אבן העזר, ח"א, סוף תשובה פ (המסופר על החת"ס והעיכובים שהיו לו בכתובת התשובה); ר"י מלצר, בדרך עץ החיים, ח"ב, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 351-352. (המסופר על ראי' מלצר והכוס שנשברה ועל החלב שנשפך); רנ"י וילהלם, שהשמחה במעונו, תשנ"ב, עמ' קב; רמ"א שטרן, בית ומנוחה, ירושלים, תשנ"ט, עמ' ח. (המסופר על הגרי"ז והטבעת שנפלה בחופה).

ברוח האמור, ולאור המובא מספרות חז"ל על רמזים שקיבל דוד בחייו⁹⁷, ניתן להציע שאחד הרמזים הנוספים שקיבל דוד, היה על שעת פטירתו, ורמז זה ניתן לו ע"י נענוע האילנות⁹⁸. נענוע זה יכול היה לשמש לא רק כרמז וכסימן לפטירה, אלא גם להוות רמז אישי מיוחד לפטירת דוד!

ראשית, האדם, כידוע, נמשל לאילן. כבר בתורה (דברים כ', יט) נאמר: "כי האדם עץ השדה". דמיון זה נזכר עוד במקרא, ואומץ ע"י חז"ל⁹⁹, ובספרות הקבלית הודגש במיוחד כי "ת"ח אילנא דחיי איהו"¹⁰⁰. פעולתו של מלאך המוות, "בחיש באילני", יכולה איפוא לרמז שחיי האילן (היינו דוד) בסכנה, והוא עתיד להעקר¹⁰¹! יש לציין כי במו"ק כה ע"ב מסופר, כי כאשר נפטר רב אסי "איעקרו כל אילניא"¹⁰². כשם שעקירת אילנות ליוותה פטירת ת"ח כר' אסי, וכפי הנראה רמזה על מעלתו וטיבו¹⁰³, כן אפשר שנענוע אילנות ירמז על פטירתו העתידית של גדול בתורה ובמצוות כדוד.

זאת ועוד, אפשר להרחיק לכת ולומר, שנענוע האילנות בא לרמז לינענועי באילן שהיה בימי בראשית, ושהביא לחטא הקדמוני, כמסופר בבראשית רבה (י"ט, ג):

"כך אמר הקב"ה כי ביום אכלך ממנו וגו', והיא לא אמרה כן, אלא יאמר אלקים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו. כיון שראה אותה עוברת לפני העץ, נטלה ודחפה עליו, אמר לה: הא לא מיתת, כמה דלא מיתת במקרביה, כן לא מיתת במיכליה".

97. על רמז נוסף הקשור לחיי דוד, ראה: סנהדרין צה ע"א, שם מסופר על אבישי בן צרויה שקיבל סימן משמים (ע"י "כתמי דמא" במים או ע"י "אתא יונה אטריך קמיה"), שדוד מלך ישראל שרוי בצער.

98. יש לציין, כי דוד בעברו קיבל רמז משמים ע"י נענוע האילנות, ראה: שמואל ב', ה, כד: "ויהי כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים", ובפסיקתא רבתי, ח, נתבאר שהסימן שקיבל היה "ראשי אילנות מנענעים".

99. ראה למשל: אבות, פ"ג מ"ז; תענית ה ע"ב. והצדיק נדמה לעץ, ראה: ב"ב טו ע"א (איוב), ובמיוחד לארז, ראה: שבת קיח ע"ב (בני ר' יוסי). על דימויי האדם לעץ בכלל ולעצים מסוימים בפרט, ראה בהרחבה: רד"א מנדלבוים, תהלה לדוד (ט"ו בשבט בהלכה ובאגדה), ירושלים, תשנ"ג, עמ' צה-קיח.

100. זהר מקץ, דף קצג ע"א.

101. ואמנם, מלאך המוות נענע יותר מאילן אחד, וזאת על מנת ליצור רעש גדול ויאפקטיבי, וגם כדי לרמז שדוד שקול כרבים, וחזותו מועילה לרבים ומגינה עליהם (וראה להלן בפנים, המסופר על פטירת רב אסי).

102. כ"ה הנוסח בדפוסים. אבל בכת"י מינכן, עין יעקב, ואצל חלק מן הראשונים, הנוסח הוא: "דרי אסי איתעקרו כל ארזיא, דרי שמואל בר רב יצחק איתעקרו כל אילניא".

103. ראה לעיל הערה 91. וכך כתב הר"ן (לנוסח): "אתעקרו כל ארזיא - פי סימן שנפל ארז אדיר". ולפי"ז ניתן לומר שגם פקיעת "ארזא דבי רב" בפטירת רב חסדא (לעיל סעי' א) באה לרמז על מעלתו וגדולתו.

דברי הנחש הללו, "כשם שאין מיתה בנגיעה, כך אין מיתה באכילה"¹⁰⁴, השלימו את פעולת ההסתה וממשו את מזימתו. חוה אכלה מעץ הדעת, החטיאה גם את בעלה, ובחטאם זה הביאו מיתה לעולם¹⁰⁵. מעתה אפשר לומר, שנענוע האילנות יש בו כדי לרמוז על הנגיעה בעץ הדעת, היא שורש המיתה בעולם, ובכלל זה מיתת דוד הממשמשת¹⁰⁶.

יותר מכך, אפשר שהיה כאן רמז אישי לדוד. שכן, לפי המובא במדרשי חז"ל¹⁰⁷, כל שנותיו של דוד, שבעים במספר, ניתנו לו מאדם הראשון במתנה. רב המקום להניח, שאלמלא חטא אדם, הוא היה מוכן להעניק לדוד הרבה יותר משבעים שנה¹⁰⁸. נמצא, כי בנענוע האילנות מקופל גם רמז מיוחד לדוד, כי סיבת פטירתו עתה, דווקא בגילו הנוכחי, הינה פועל יוצא של החטא הקדמוני, ששורשו בנגיעה באילן!

על האמור יש להוסיף, כי נענוע האילנות יצר קול רעש¹⁰⁹, ואפשר שקול זה היווה רמז נוסף הקשור לחטא הקדמוני. שכן, על האמור בתורה (בראשית ג, ח): "וישמעו את קול ה' אלקים מתהלך בגן", נאמר בבראשית רבה (י"ט, ח): "וישמעו" - אל תקרי וישמעו אלא וישמיעו, שמעו קולן של אילנות, שהיו אומרים: הא גנבא, דגנב דעתיה דברייה".

ניתן איפוא לומר, כי לא רק פעולת הנענוע של האילנות באה לרמוז על החטא הקדמוני (כפי שהסברנו), אלא גם הקול העז שהושמע מהן הצטרף לרמז זה והשלימו¹¹⁰, שהרי גם בפרשת חטאם של אדם וחוה השמיעו האילנות קול¹¹¹.

104. לשון רש"י, בראשית ג, ד.

105. ראה: בראשית רבה, יז, ח; במדבר רבה, כג, יג; דברים רבה, ט, ח.

106. ואולי בא הדבר לרמוז, שאלמלא החטא הקדמוני שהביא מיתה לעולם, לא היה נפטר דוד, וכעין האמור בב"ב יז ע"א: "ארבעה מתו בעטיו של נחש". ואף שלא נזכר שם דוד, אפשר שאין רשימה זו בדווקא. (ראה דברים רבה, ט, ח, שגם משה מת בשל חטא אדה"ר, ואינו נזכר ברשימה בב"ב).

107. ראה: ילק"ש בראשית, רמז מא; במדבר רבה, יד, יב; פרקי דר"א, פ"ט. לפי המבואר בילק"ש שם, אלמלא היה נותן לו אדה"ר שנים אלו, לא היה חי דוד אלא שלוש שעות.

108. לפי האמור בבראשית רבה, יט, ח, ובפסיקתא רבתי, פרשה מ, עולה בבירור כי שבעים השנים נלקחו מאדה"ר אחר חטאו, ולאחר שנגזר עליו בשמים שיחיה רק אלף שנים. במדרשים אלו מודגש, כי אחר שחטא אדה"ר, בעצם היה אמור למות מיד באותו יום, אלא בשל שיתוף מידת הרחמים, זכה לייסוס של הקב"ה, וקיבל אלף שנות חיים (מהם נלקחו שבעים). לא ניתן איפוא לשער, מה הייתה אמורה להיות תוחלת חייו אלמלא החטא, ואין כל ספק, שדוד היה זוכה למתנת שנים גדולה בהתאם לכך.

109. ראה לעיל הערה 7, על הנוסח בבבלי שהבליט עניין זה.

110. רמזים אלו מן החטא הקדמוני מקבלים משנה משמעות, לאור האמור בספרות הקבלית, שנשמת אדה"ר הייתה מגולגלת בדוד! ראה למשל: רא"ר הכהן סופר, ילקוט הראובני, מהד' ירושלים, תשכ"ב, בראשית, עמ' 72; ר"א הכהן, מדרש תלפיות, ענף דוד, מהד' ירושלים, תשנ"ז, ח"ב, עמ' תנד.

111. ואף זאת, הדבר שאמרו אז האילנות לאדם וחוה, אשר חטאו והתחבאו מפני ה', שהינם

עם זאת, יהיו רמזי האילנות המתנועעים אשר יהיו, עלינו לתודות כי באירוע הזה, בשונה מן האחרים בחיי דוד, הוא לא חש לרמוז ולא עמד על כוונותיו, אלא יצא החוצה אל הדרגא ואל מותו¹¹². אבל, יש לזכור, שדרך ההנהגה השמימית היא לתת רמזים, גם אם הם לא יורגשו ולא יובנו (מכילתא דר"י, לעיל).

ה. "לפתח - חטאת רובץ"

אויבו הגדול של האדם הוא, כידוע, יצר הרע, המנסה להחטיאו, והתרופה הטובה והיעילה ביותר כנגדו היא התורה. כך למשל, מלמדת הברייתא, בקידושין ל, ע"ב: "כך הקב"ה אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה - אין אתם נמסרים בידו, שנאמר (בראשית ד', ז): 'הלא אם תטיב שאתי, ואם אין אתם עוסקין בתורה - אתם נמסרים בידו, שנאמר (שם): 'לפתח חטאת רובץ'. כלומר, רק כאשר חדל האדם מעסק התורה, אז כביכול הוא יוצר 'פתח' עבור יצר הרע, שדרכו יוכל להכנס ולהחטיאו. בדרכם של חז"ל הלכו חכמי המוסר והיראה, ויסוד גדול בדרכי היצר לימדונו על בסיס הפסוק הנזכר. כך כתב ר"י קרנץ (המגיד מדובנה) בשם הגר"א¹¹³:

"כי אין ליצה"ר שליטה על האדם להטותו מדרך הטוב כי אם במקום שיש פתח פתוח לפניו ופרצה עומד כנגדו, כמליצת חז"ל (סוכה כו ע"א): 'פרצה קוראת לגנב'... וזהו 'לפתח חטאת רובץ' ואליך תשוקתו,

גונבי דעתו של הבורא, הוא בעצם הדבר אשר כביכול אמרו האילנות גם לדוד באותה שעה. בלימודו הבלתי פוסק ניסה דוד לגבור על הגזרה השמימית ולמנוע את מיתתו, והאילנות המתנועעים כמו רמזו לו, וכי לגנוב דעתו של מקום אתה מנסה, וכי לא ידע ה' שתעסוק בתורה כל העת, ואעפ"כ גזר את שגור.

112. יש שכתבו, כי דוד המלך לא הומת ע"י מלאך המוות, אלא במיתת נשיקה ע"י ה' בעצמו, וכשאר הצדיקים. ראה: ר"י אייבשיץ, יערות דבש, ח"ב, סוף דרוש ג, מהדי ירושלים, תשמ"ח, דף נו ע"ב; ר"י חיים מבגדד, בן יהודה, שבת שם; רצ"ה צלאל יכין, אמרי צבי, ירושלים, תרפ"ד, ח"ג, מכות י ע"א, דף נח ע"א; ראי"נ עלבערג, קונטרס קוי אור (פירוש על אור החיים), ב"ב, תשלי"ח, ויקרא, אות מא, עמ' תיח. לפי קונטרס קוי אור משמע, ובבן יהודה נאמר מפורשות, כי מלאך המוות הראה את עצמו לדוד (כאשר היה על הדרגא), ומכך הבין דוד שהגיעה שעת פטירתו, ונאות למסור נשמתו לבורא עולם. אבל, בדברי האחרים לא נתפרש, לשם מה הגיע מלאך המוות לביתו של דוד. לפי דרכנו בפנים ניתן לומר, כי תפקידו של המלאך היה לנענע את האילנות ולרמוז בכך לדוד על הגעת שעת פטירתו, ודוד אכן הבין את רמזי האילנות, ומשום כך גילה נכונות למסור את נשמתו לבורא.

113. ראה: ר"י קרנץ, אהל יעקב, בראשית, מהדי ירושלים, תשמ"ט, עמ' עו-עז. וכמה ביאורים לפי יסוד זה, ראה: ר"י הלוי נתנון, דברי שאול, למברג, תרל"ו, דרוש לשבת הגדול שנת תרל"ד, דף מ ע"ג-ע"ד.

תשוקתו של היצר הרע אליך שתתחיל אתה לפתוח לו, אבל בלעדי סיבת פתיחתך, יהיה לבך בטוח כי לא יקרב באהליך ולא תגור ממנו, עוד זאת כי ואתה תמשול בו".

דברים דומים כבר כתב לפניו רש"א לונטשיץ בחיבורו "כלי יקר" (בר' שם), וזה עיקרם:

"כי הצדיק בכל דרכיו אשר לא פתח ליצרו פתח כלל, אי אפשר לו לפרוץ גדרו ולכנוס בו להחטיאו, אמנם בזמן שהוא מוצא אנשים... הפורצים אפילו פרצה קטנה ופותחין לו פתח לחטאת ולנדה, אז יש בידו להרחיב הפרצה ולהוסיף פשע על חטאתו... (והוא מאריך בעניין זה, ומסיים:) לפיכך החכם עיניו בראשו שלא ליתן לו מקום ליכנס כלל וכלל, וזה פירוש יקר".

קרוב לודאי, כי יסוד זה האמור ביחס ליצר הרע הולם את כל כוחות הרע שבעולם הפועלים נגד האדם, שהרי כבר לימדנו רבותינו (ב"ב טז ע"א): "הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המוות". זאת ועוד, טיב 'הפתח' הזה, ללא ספק, משתנה מאדם לאדם בהתאם לדרגתו הרוחנית¹¹⁴. לפיכך, אצל רמי המעלה והצדיקים, אף בשעה שעוסקים בתורה ובמצוות, יתכן שפגם באיכות מעשיהם ובשלימותם או רפיון כלשהו בלימודם ובעומק עיונם, יחשב להם 'לפתח' מסוים, שיאפשר ליצר להתגרות בהם יותר.

לאור ההקדמות הללו, ניתן לשוב למסורת הפטירה על דוד ולהציע את הרעיון הבא: כל עוד היה דוד עוסק בתורה, לא הייתה רשות למלאך המוות לעשות כל פעולה שתפגע בו, ולא היה רשאי כלל להפסיקו מלימודו, וכדברי הברייתא "אם אתם עוסקים בתורה, אין אתם נמסרים בידו". אבל, רשאי המלאך, וזו דרכו, לחפש 'פתח' ולהמתין לנקודת חולשה הבאה מצידו של האדם, שדרכה יוכל ליכנס ולהגביר שליטתו¹¹⁵.

זו איפוא הסיבה, שתחילה נענע מלאך המוות את האילנות, לפי שרצה לבדוק, באצעות הרעש שעורר, עד כמה דוד שקוע ומרוכז בלימודו. לאמור: אם יהיה דוד מסוגל לשמוע את האילנות, יעיד הדבר על ריכוז חלקי, ולגודל מעלתו של דוד, לימוד שכזה יחשב 'לפתח' של התרפות מעסק התורה.

להבהרת הפגם שבשמיעת האילנות באמצע הלימוד, מן הראוי להביא כאן את המסופר על הגר"א¹¹⁶. פעם ישבו לפניו תלמידים, ולפתע נשמע קול רעם,

114. על כך שהאדם נתבע לפי מדריגתו, ראה לעיל הערה 43.

115. באופן דומה ניתן להסביר את המסופר בסנהדרין (לעיל סעי' ג), ראה להלן הערה 120.

116. ראה: ר"ד אליאד, הגאון (חייו ומשנתו של הגר"א), ירושלים, תשס"ב, ח"א, עמ' 133, והערות 44, 45.

והוא, בשונה מן התלמידים, לא שמעו כלל. ואדרבה, עוד הביע פליאתו, כיצד יתכן שתוך כדי לימוד ושקידה יכלו לשמוע קול זר, ואף קול רעש גדול כרעם. אין זאת אלא משום שלא היו שקועים דיים בתלמודם¹¹⁷! - אם על כך נתבעו תלמידי הגר"א, או אז, דוד המלך, שמי לנו גדול בעסק התורה ובשקדנותה כמותו¹¹⁸, על אחת כמה וכמה!

נמצא, כי עצם העובדה שדוד שמע את רעש האילנות מעידה שלא היה מרוכז די הצורך ולא שקוע כליל בלימודו, ולבטח, הליכתו החוצה, לבדוק את פשר הרעש, רק החמירה את התביעה השמימית כלפיו, לפי שלא היה לו להסיח דעתו מן הלימוד כלל¹¹⁹. בשמיעתו ובהליכתו יצר, איפוא, דוד את 'פתח' הרפיון מן התורה, ובכך התיר למלאך המוות להחריק את צעדיו ולהרחיב את היפתח הזה, היינו לעשות מעשה ממשי (הוא הפגיעה בדרגא) שיפסיק את דוד מלימודו לחלוטין¹²⁰!

117. לביטויים אחרים של התנתקות מהסובב בשל ריכוז מירבי בלימוד תורה, ראה למשל: תורת חיים (על מסכת אבות), ירושלים, תשי"ס, עמ' קסד, המסופר על רייד הלוי סולוביצ'יק ובנו ר' חיים מבריסק.

118. ראה למשל: סוכה כו ע"ב, שלא ישן דוד אלא כשינת הסוס "שיתין נשמייה", ובוהר ויגש, דף רז ע"א, משמע שאף בלילה לא ישן יותר משיעור זה, וראה: רמ"א, או"ח, סי' ד, סעי' טז, ומג"א שם, ס"ק טז.

119. אכן, די טורש בספרו מלכות בית דוד, וורשא, תרע"ד, עמ' 41, נימק את יציאת דוד אל הבוסתן, במילים אלו: "לראות אם אחד מאנשי חצרו לא יקטוף פירות ויחלל את השבת!" לפי הסבר זה, לכאורה, אין מקום לראות בהליכה החוצה חטא, אבל השמיעה שקדמה לה עדיין יכולה להחשב ליפתח' וכאמור. ברם, רא"י ניימרק בספרו אשל אברהם (על מועד), ח"א, ת"א, תשי"י, פירות הנושרין, שבת שם, עמ' קעז, אחז גם הוא בהסבר זה, שדוד חשש לחילול שבת, וכתב: "ומשו"ה הפסיק, וחשב שבזה עלה בדרגתו, אבל באמת כיון שלא היה בזה במציאות שום דבר של מעשה רק מחשבה טובה, וברגע זו הפסיד תלמוד תורה ממש, שבמחשבה ובמעשה, איפתית דרגתו, ומצא מדת הדין מקום לשלוט בו באותו רגע". הרי שלדבריו, גם ההליכה החוצה למחות על חילול שבת, נחשבה לו לדוד לחטא! על הסבר אחר ליציאת דוד החוצה, ראה: ר"ע הילדסהיימר, חידושי רבי עזריאל (על ברכות וסדר מועד), ירושלים, תשי"ס, דף נא ע"א, שבת שם. אבל, גם לדעתו נהג דוד שלא כראוי.

120. ניתן להמליץ כאן על דוד את הפסוק (במדבר כב, כב): "ויחר אף אלוקים כי הולך הוא, ויתיצב מלאך ה' בדרך לשטן לו", ולבאריו באופן הבא: כאשר ההליכה איננה לרצון ה', מהווה הדבר 'פתח' של חטא, וניתנת רשות מן השמים לכוחות הפועלים נגד האדם, להגביר חילם ולהעצים כוחם, ולהרחיב 'פתח' זה. באופן דומה ניתן להסביר גם את שאירע בנסיון בת שבע, שהתחיל לפי האמור במקרא (שמואל ב', יא, ב) ב"ויקם דוד מעל משכבו ויתהלך על גג בית המלך". אפשר שגם שם מדובר בהליכה מיותרת, הנחשבת ליפתח' אצל דוד, והיא שהתירה לשטן לבוא בדמות ציפור (לעיל סעי' ג), ולהביא את דוד לידי הנסיון.

ואף אם ההליכה בהיתר הייתה, אפשר שפעולת הציד של דוד שבאה אחריה, ירית החץ

בשולי הדברים נעיר, כי הליכת דוד החוצה לראות ב'שלום' האילנות שבבוסתנו, ממחישה, במידה מסוימת, את ששנינו באבות (פ"ג מ"ז): "המהלך בדרך ושונה, ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, ומה נאה ניר זה - מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו". ואמנם, דוד לא הפסיק ממשנתו בדיבור, אבל הוא הפסיק ממנה במחשבה.

וביתר ביאור: נכון הוא, שגם בהליכתו עסק דוד בתורה, ובפיו, ולא אמר דבר אחר זולתה, ובכל זאת, לרום קומתו הרוחנית, עצם המוכנות לגלות ענין, במחשבתו¹²¹, במשהו אחר חוץ מן התורה (ובשעה שלומד), ובמקרה שלו, באילנות, נחשבה לו ל'הפסקה' מסוימת מן הלימוד, בבחינת "בשפתיו לא חטא, בליבו חטא"¹²²!

ושוב יש בנותן טעם להביא כאן את המסופר על הגר"א¹²³, שלעת פטירתו בכה ואמר "אוי לי שבטלתי כמה רגעים מלימוד התורה", וביאר ר' אייזיק שר, שאין הכוונה שלא למד כלל באותם רגעים, אלא שבאותם רגעים לא למד בריכוז מירבי, והיה יכול לשמוע קולות רעמים בזמן לימודו! - אם לימוד תורה שכזה נחשב לגדולי עולם, כמו הגר"א, ל'ביטול תורה', או אז, הליכת דוד החוצה שלא לשם לימוד, לבטח, תגדירנו "מפסיק ממשנתו"¹²⁴, ועל היסח הדעת הזה אכן נתחייב בנפשו.

גם הדוגמה שנבחרה במשנה, "מה נאה אילן זה", הולמת יפה את מסורת הפטירה של דוד, שהרי סוף סוף, לא 'נחתם' גור דינו של דוד אלא ע"י האילנות!

לכיוון הציפור, נחשבה לו לעבירה מסוימת, ורק על ידי 'פתח' זה 'הותרה' הפלת המחיצה שהסתירה את בת שבע, אשר יצרה אפשרות לעבירה גדולה יותר. (ומשום כך נתחפש השטן לציפור, ולא הפיל בעצמו את המחיצה, לפי שהיה צורך בפתח חטא מצידו של דוד תחילה, טרם יועמד בנסיון בת שבע). בזאת יבואר יפה האמור בסנהדרין, בהמשך שם: "אמר דוד לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מחול לי על אותו עון, שלא יאמרו: הר שבכם צפור נדדתי". לא בכדי הדגיש דוד את הציפור, כי לא רק 'סיבה טבעית' לראיית בת שבע ולנסיון בה היוותה הציפור, אלא היא הייתה גם ה'סיבה הרוחנית' לכך, 'הפתח' שאיפשר את הנסיון, וכפי שנתבאר.

אכן, דברינו אלו תלויים בשאלת ההיתר ההלכתי במעשה הציד של דוד. על עניין זה ראה לאחרונה: ר"י אשכולי, צער בעלי חיים, אופקים, תשס"ב, עמ' 185-186, ובהערות 431-432 שם.

121. על חומר העניין של היסח הדעת במחשבה, ניתן לעמוד גם ממה שאמר המגיד לר"י קארו: "לכן ברי אודהר בנפשך בכל אורחך למיהוי תדיר דביק בך, ולא תפריד מחשבתך אפילו רגעא מיני, ואעלך גם עלה במעלות רמות". ראה: ר"י קארו, מגיד משרים, מהד' ר"א בר לב, פ"ת, תשי"ן, בא, עמ' 133.

122. עפ"י ב"ב טז ע"א, ביחס לאיוב. ואצל גדולי עולם "בתר מחשבה אזלינן".
123. ראה: ר"ד אליאד, הגאון (חיי ומשנתו של הגר"א), ירושלים, תשס"ב, ח"א, עמ' 116-117, והערה 1.

124. במיוחד מומחש הדבר לפי עדי הנוסח (לעיל הערה 7), הגורסים במסורת זו: "שמע דוד קל אושא, אמי איזיל ואיחזי האי אושא". אף שלא אמר כן בפיו אלא בליבו, מחשבתו זו היא בגדרי היסח הדעת.